

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

РАДЬКО ВІТАЛІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 338.439.4:637.1

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТІЙКОСТІ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА
У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ**

**08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)**

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Біла Церква – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Білоцерківському національному аграрному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор економічних наук, професор,
академік НААН України
ДАНИЛЕНКО Анатолій Степанович,
Білоцерківський національний аграрний університет,
ректор

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
НІЦЕНКО Віталій Сергійович,
ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна академія
управління персоналом»,
професор кафедри обліку та оподаткування

доктор економічних наук, професор
ПАРХОМЕЦЬ Микола Кирилович,
Тернопільський національний економічний університет,
професор кафедри економіки біоресурсів і
природокористування

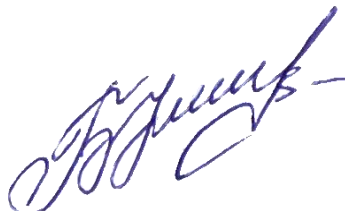
доктор економічних наук, професор
ШИЯН Дмитро Вікторович,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця,
завідувач кафедри економіки підприємства та
менеджменту

Захист відбудеться «24» липня 2020 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 27.821.03 у Білоцерківському національному аграрному університеті за адресою: 09117, м. Біла Церква, Соборна площа, 8/1, центральний корпус (конференц-зал).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Білоцерківського національного аграрного університету за адресою: 09117, м. Біла Церква, Соборна площа, 8/1, центральний корпус.

Автореферат розісланий «23» червня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Артімонова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні умови господарювання, в яких ведуть діяльність сільськогосподарські підприємства – виробники продукції молочного скотарства, характеризуються нестабільністю та проявом численних дестабілізуючих економічних чинників, що зумовлено посиленням глобалізаційних процесів і кризових явищ, підвищенням вимог споживачів до якості й безпечності молочної продукції, впливом науково-технічного прогресу, загостренням питань екологічної безпеки тощо. Господарства корпоративного сектору аграрної економіки постають перед необхідністю вирішення численних проблем, пов'язаних не лише із досягненням високих економічних показників, які забезпечують конкурентоспроможність виробленої продукції, але й з можливістю виживати у ринкових умовах. Більшість із них нині належним чином не адаптовані до змін у ринковому середовищі та застосовують традиційні підходи до управління господарською діяльністю, що гальмує ефективний розвиток. Саме тому виникає необхідність у розробленні організаційно-економічних механізмів адаптації діяльності сільськогосподарських підприємств–виробників продукції молочного скотарства до мінливих умов ведення бізнесу та забезпечення їх стійкого розвитку.

Для ефективного функціонування суб'єктів господарювання з виробництва молока в умовах недосконалої конкуренції та нестабільності зовнішнього середовища необхідно забезпечити розвиток усіх сфер господарської діяльності з урахуванням критеріїв і принципів економічної стійкості. Відповідно сільськогосподарські підприємства – виробники продукції молочного скотарства мають систематично здійснювати оцінку, контроль, моніторинг, моделювання своєї стійкості на основі комплексного використання ендогенних чинників розвитку виробництва, інтегруючи та координуючи багатоаспектну діяльність окремих структурних одиниць. Виходячи із вищеперелічених передумов, теоретичні, методичні та науково-практичні питання організаційно-економічного забезпечення стійкості розвитку господарств корпоративного сектору аграрної економіки–виробників продукції молочного скотарства набувають особливої актуальності та значимості.

Загальнотеоретичні та методологічні основи стійкості складних систем ґрунтовно висвітлювались у фундаментальних працях іноземних науковців: Л. Вальраса, Я. Корнаї, А. Маршалла, В. Парето, А. Сміта та інших дослідників. Системні й відтворювальні підходи до вирішення проблем забезпечення стійкості розкрито у наукових працях І. Ансоффа, М. Кейнса, Ф. Кене, М. Кондратьєва, В. Леонтьєва, Д. Пірса, Д. Порраса, М. Портера, Р. Робертсона, А. Роуа, К. Скоулза, Р. Стрік-ленда, А. Томпсона, А. Тоффлера, Д. Траута, П. Уайта, С. Хаттена, Х. Фрізевінкеля, Й. Шумпетера та інших.

Вагомий внесок у розробку проблеми забезпечення стійкості господарських систем із позицій системного підходу належить вітчизняним вченим: В. Андрійчуку, О. Варченко, І. Вініченко, В. Гейцю, О. Гончаренко, О. Гуторову, А. Даниленку, Д. Крисанову, П. Макаренку, О. Олійнику, К. Ткаченко, О. Шпичаку, О. Шубравській та ін. Розгляду багатоаспектних проблем розвитку молочного скотарства, питанням підвищення ефективності виробництва молока присвячені

праці вітчизняних учених-аграрників: П. Березівського, Т. Божидарніка, М. Ільчука, М. Пархомця, В. Ніценка, Д. Шияна та багатьох інших науковців.

Визнаючи високу значимість наукових досліджень вищеперелічених авторів та відзначаючи наявність фундаментальних підходів до розкриття цих важливих питань, слід відзначити, що недостатньою мірою в теоретичному та прикладному аспектах розкрито закономірностей механізми забезпечення стійкості підприємств з виробництва молочної продукції. Водночас постає нагальна потреба в поглибленні та розширенні теоретико-методичної бази дослідження даної предметної області з урахуванням її адаптації до нових, динамічно мінливих економічних умов, що зумовлюють посилення конкуренції на внутрішньому та зовнішньому ринках молока. Дискусійність і недостатнє опрацювання зазначених питань, а також відсутність комплексного системного підходу до вирішення завдань підвищення стійкості сільськогосподарських підприємств молочного скотарства визначили вибір теми дисертаційного дослідження.

Вивчення теоретичних основ розвитку підприємницької структури дало підставу для висунення гіпотези про те, що забезпечення стійкого розвитку підприємств молочного скотарства в умовах невизначеності та ризику можливо забезпечити на основі удосконалення системи стратегічного та внутрішньофірмового планування, організації матеріально-технічного забезпечення на принципах логістики, запровадження системи ризик-менеджменту, посилення процесів інтеграції та кооперації у молочному скотарстві, формування сприятливого інституціонального середовища, а також створення відповідного інформаційно-аналітичного забезпечення стійкого розвитку молочного скотарства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до тематики науково-дослідних робіт Білоцерківського національного аграрного університету, а саме: «Кон'юнктура світового та регіональних ринків сільськогосподарської продукції і продовольства за УКТЗЕД 01-24 та вплив її на стан ринкової рівноваги на аграрному ринку України» (державний реєстраційний номер 0108U0008131), у межах якої автором узагальнено напрями розвитку галузі з виробництва молока у провідних країнах світу й обґрунтовано шляхи підвищення конкурентних переваг української молочної продукції на зовнішніх ринках; «Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення функціонування племінних господарств» (державний реєстраційний номер 0118U003649), де автором обґрунтовано методичні підходи щодо формування інформаційно-аналітичної системи в сільськогосподарських підприємствах–виробниках продукції молочного скотарства, які мають статус «племінного заводу»; «Особливості функціонування малих форм господарювання в агробізнесі України» (державний реєстраційний номер 0118U003640), у межах якої дисертантом здійснено оцінку стійкості малих сільськогосподарських підприємств–виробників молока.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є поглиблення теоретичних і методичних засад та розроблення організаційно-економічних рекомендацій щодо забезпечення стійкості сільськогосподарських підприємств з виробництва молока в

умовах економічної нестабільності. Для досягнення мети було поставлено і розв'язано такі завдання:

поглибити теоретичні основи визначення сутності категорії, критеріїв забезпечення стійкого розвитку та систематизувати засади його досягнення в сільськогосподарських підприємствах;

розкрити сутність організаційно-економічного забезпечення стійкого розвитку аграрних формувань та охарактеризувати його складові інструменти;

систематизувати фактори та окреслити напрями їхнього впливу на стійкість розвитку сільськогосподарських підприємств молочного скотарства;

визначити методичні принципи та алгоритм дослідження стійкості підприємств молочного скотарства, обґрунтувати комплекс показників і систему інформаційно-статистичного забезпечення діяльності суб'єктів господарювання;

розглянути світові тенденції та перспективи розвитку молочного скотарства й визначити потенційні можливості України;

проаналізувати сучасний стан і тенденції розвитку молочного скотарства в Україні, узагальнити основні чинники, що впливають на функціонування сільськогосподарських підприємств з виробництва молока;

здійснити оцінку стійкості сільськогосподарських підприємств з виробництва молока та визначити основні чинники впливу на неї;

дослідити вплив державної підтримки на забезпечення стійкості сільськогосподарських підприємств з виробництва молока та визначити напрями підвищення її дієвості;

обґрунтувати стратегічні пріоритети розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах та господарств населення з урахуванням досягнутого рівня стійкості;

оцінити наявний інструментарій забезпечення системи внутрішньофірмового планування діяльності підприємств молочного скотарства та запропонувати напрями її поліпшення;

удосконалити концептуальний підхід до організації матеріально-технічного забезпечення на принципах внутрішньофірмової логістики та розробити сценарії його розвитку з урахуванням галузевих особливостей;

сформувати комплекс організаційно-економічних інструментів забезпечення стійкого розвитку молочного скотарства на основі системи ризик-менеджменту;

розробити пропозиції щодо розвитку кооперації дрібних товаровиробників та удосконалення інтеграційних зв'язків між виробниками молока і переробними підприємствами для підвищення їх стійкості;

розкрити особливості середовища функціонування господарюючих суб'єктів молочного скотарства та окреслити інституціональні засади забезпечення їх стійкості;

сформувати складові системи інформаційно-аналітичного забезпечення стійкого розвитку молочного скотарства в різних організаційно-правових формах господарювання.

Об'єктом дослідження є діяльність сільськогосподарських підприємств молочного скотарства у мінливих екзогенному та ендогенному середовищах,

економічні й організаційні відносини, фактори і процеси, які забезпечують їх економічну стійкість та формують передумови для її підвищення.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і прикладних засад забезпечення економічної стійкості виробництва молока в умовах невизначеності й ризику.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є сукупність методів, прийомів і принципів наукового пізнання, фундаментальні положення економічної теорії, наукові розробки з питань стійкості ведення молочного скотарства, законодавчо-нормативні акти України щодо регулювання ринку молока та молокопродуктів.

У дисертаційній роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: *системний підхід* – при вивченні зв'язків між явищами і процесами в системі забезпечення економічної стійкості підприємств; *статистичний аналіз* – при визначенні динаміки, структури та результативності розвитку сільськогосподарських підприємств з виробництва молока; *групування* – для з'ясування впливу низки факторів на рівень ефективності виробництва молока та його якості; *порівняльний* – для зіставлення економічних процесів при виробництві молока в різних часових періодах з метою виявлення причинно-наслідкових зв'язків; *діалектичний та абстрактно-логічний* – для теоретичних узагальнень і формування висновків; *метод експертних оцінок* – при визначенні основних факторів, які впливають на забезпечення економічної стійкості. *Графічні методи* застосовано при дослідженні зв'язків, виявленні тенденцій та закономірностей забезпечення економічної стійкості підприємств молочного скотарства. *Комплексні методи* використано при розрахунку інтегрального показника економічної стійкості підприємств, *абстрактно-логічний, розрахунково-конструктивний та оптимізаційний* – при визначенні стратегічних пріоритетів розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення, обґрунтуванні системи внутрішньофірмового планування та організації матеріально-технічного забезпечення на підприємствах молочного скотарства, опрацюванні системи заходів з мінімізації ризиків при виробництві молока, обґрунтуванні організаційно-економічних та інституціональних засад забезпечення економічної стійкості підприємств молочного скотарства. Для аналізу чинників економічної стійкості сільськогосподарських підприємств застосовано методи комп'ютерної обробки й аналізу інформації за допомогою програм Microsoft Excel.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становлять економічні огляди, монографії й науково-аналітичні статті вітчизняних та іноземних авторів, інформаційні матеріали, опубліковані в періодичних виданнях та на офіційних сайтах світової комп'ютерної мережі Інтернет, особисті розробки й результати дослідження автора, закони України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, матеріали Державної служби статистики України, Міністерства розвитку торгівлі, економіки та сільського господарства України, звітність окремих сільськогосподарських підприємств–виробників молока, нормативна і довідкова

література, результати особистих спостережень автора, а також наукова інформація, що має форму недрукованої продукції та розміщена у мережі Internet.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

вперше:

розроблено стратегії стійкого розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах на основі врахування типу стійкості, а саме: концентрації, інтеграції, диверсифікації, скорочення, які передбачають посилення ринкових позицій, модернізацію та технічне переозброєння технологічного процесу, удосконалення економічних відносин з переробними підприємствами, організацію постачання на принципах логістики, розширення асортименту за рахунок організації переробки та розвитку виробництва товарів технологічно пов'язаних і непов'язаних; для товарно-споживчих і товарних сільських домогосподарств, які шляхом об'єднання в кооперативи та концентрації виробничих ресурсів стануть основою розвитку малих суб'єктів підприємницької діяльності;

розроблено складові системи внутрішньофірмового планування підприємств молочного скотарства з метою підвищення обґрунтованості планових показників, забезпечення рівномірного руху грошових і товарних потоків, оптимізації поголів'я великої рогатої худоби та раціоналізації структури дійного стада, що досягається за рахунок використання методу синхронізації отелень при відтворенні поголів'я корів молочного напрямку продуктивності, запровадженні амортизації довгострокових біологічних активів, обчисленні собівартості продукції з урахуванням її якісних характеристик, нормуванні затрат праці по основних технологічних операціях;

запропоновано комплексний підхід до формування інституціонального середовища функціонування товаровиробників молока, який на відміну від існуючого передбачає: надання доплати за приріст поголів'я корів, придбання племінного поголів'я для особистих селянських господарств; диференційовані форми підтримки сільгосппідприємств залежно від чисельності поголів'я; ведення моніторингу контролю якості й безпеки молока акредитованими лабораторіями; створення координуючого та консультативно-дорадчого органу, що сприятиме підвищенню стійкості суб'єктів агробізнесу різних організаційно-правових форм господарювання в умовах посилення впливу глобалізаційних чинників та стагнації галузі;

удосконалено:

інструменти та форми державної підтримки товаровиробників молока, зорієнтованої на підвищення стійкості виробничої діяльності, а саме: 50 % відшкодування вартості придбаної племінної худоби та вартості об'єктів тваринництва; часткової компенсації витрат на організацію сімейних ферм; завершення програми ідентифікації сільськогосподарських тварин та створення інформаційної системи біобезпеки; формування обслуговуючої кооперації;

показники інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку молочного скотарства, які на відміну від сформованого масиву передбачають запровадження територіального принципу формування інформації, уточнення показника валового надою молока із виділенням корів молочного напрямку, їх кількості та продуктивності, нівелювання відхилень при обчисленні вартісних показників у

малих, середніх і великих сільськогосподарських підприємствах на основі статистичних ваг, створення єдиної інформаційно-аналітичної системи «Молочне скотарство»;

систему закупівель матеріально-технічних ресурсів для підприємств молочного скотарства, яка передбачає використання: ІТ-технологій у закупівельній діяльності; обґрунтованих критеріїв вибору постачальників виробничого обладнання та інших матеріальних ресурсів; якісно-вартісної оцінки кормів; програми енергозбереження на всіх етапах технологічного процесу, що сприятиме оптимізації виробничих витрат;

наукові підходи до використання інструментів ризик-менеджменту, зорієнтованих на підвищення стійкості молочного скотарства на основі зниження техногенного навантаження на навколишнє природне середовище, забезпечення комфортних умов для утримання тварин, збалансованої годівлі, запровадження системи біобезпеки, використання інструментів страхування сільськогосподарських тварин, удосконалення економічних відносин із переробниками, що сприятиме гнучкій адаптації підприємств до змін зовнішнього середовища в умовах ризику й невизначеності;

складові системи інформаційно-аналітичного забезпечення бізнес-процесів у молочному скотарстві, яке включає в себе уніфіковану інформаційну систему обліку та контролю руху великої рогатої худоби (ІС) «Молочне скотарство», комп'ютеризовані системи управління процесом виробництва та молочним стадом, науковий супровід та консультаційну підтримку через регіональні навчально-аналітичні центри, удосконалення підходів до планування, обліку та калькулювання собівартості продукції, що дозволить комплексно досліджувати стійкість підприємств галузі й розробляти раціональні управлінські рішення;

дістали подальшого розвитку:

інтерпретація поняття «стійкість сільськогосподарського підприємства» як багатоаспектної характеристики, що визначає його здатність запобігати виникненню відхилень від визначених стратегічних цілей під впливом екзогенних і ендегенних факторів, досягаючи соціального, економічного й екологічного ефекту шляхом модернізації складових внутрішнього потенціалу, а також адаптації та гармонізації взаємодії із зовнішнім середовищем, що поглибить розуміння процесу забезпечення стійкого розвитку підприємства;

система організаційно-економічного забезпечення стійкості сільськогосподарських підприємств – виробників продукції молочного скотарства як сукупності диференційованих організаційно-структурних інструментів, які обґрунтовано за організаційними, економічними та мотиваційними групами, що зорієнтовані на прояв мультиплікативного ефекту від досягнення стратегічних цілей розвитку суб'єкта господарювання в умовах нестабільного зовнішнього середовища;

класифікація факторів стійкого розвитку виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах, що дало змогу виділити організаційно-виробничі та зовнішні фактори, визначити їх прояв та взаємозв'язок, обґрунтувати вектори впливу на стійкість його бізнес-процесів, що дозволить прогнозувати напрям їх зміни та раціонально впливати на них;

ідентифікація факторів, що впливають позитивно (інструменти державної підтримки, впровадження техніко-технологічних інновацій, підвищення генетичного потенціалу) та негативно (висока капіталомісткість і тривалі періоди окупності інвестицій, зменшення термінів господарсько-корисного використання корів, високий рівень витрат на утримання основного стада, відсутність державних програм стимулювання розвитку молочного скотарства в суб'єктах агробізнесу – малих формах господарювання та особистих селянських господарствах) на розвиток галузі, охарактеризовано їх прояв і взаємозв'язки, обґрунтовано напрями впливу на стійкість виробництва, що дасть змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення стосовно посилення або зниження їхнього впливу;

напрями підвищення стійкості сільськогосподарських підприємств – виробників молочного скотарства на основі розвитку системи кооперації суб'єктів малого підприємництва, удосконалення інтеграційних зв'язків між товаровиробниками та переробниками на всіх етапах технологічного процесу шляхом формування територіального молочного кластера, які сукупно зорієнтовані на виробництво високоякісної продукції.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані наукові розробки щодо покращення функціонування ринків агропродовольства використані в практичній діяльності Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, зокрема механізм формування економічних заходів, які будуть стимулювати нарощення поголів'я корів у господарствах корпоративного сектору аграрної економіки, зокрема щодо надання дотації за збереження корів (довідка № 921/06/14-19 від 29.01.2020р.).

Методичні прогнози подальшого розвитку молочного скотарства використані при розробці програми розвитку сільських територій до 2025 р., яка була схвалена Білоцерківською районною радою (довідка № 02-10-222 від 15.01.2020 р.).

Результати дисертаційного дослідження були використані при формуванні перспективного плану відтворення поголів'я корів молочного напрямку продуктивності з урахуванням очікуваного рівня рентабельного виробництва та реалізації молока в СТОВ ім. Довженка (довідка № 503 від 17.02.2020 р.), також використано розроблену методику оцінки рівня витрат кормів при оцінці ефективності виробництва молока в агрофірмі «Маяк» (довідка № 201 від 22.01.2020 р.).

Авторський доробок щодо обґрунтування теоретичних засад оцінки стійкості сільськогосподарських підприємств – виробників молока використано в навчальному процесі Білоцерківського національного аграрного університету при викладанні дисциплін «Аграрний менеджмент», «Організація виробництва», «Планування діяльності» (акт від 23.11.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, в якій комплексно розглянуто теоретичні, методичні та прикладні аспекти організаційно-економічного забезпечення стійкого виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. Наукові положення, висновки і рекомендації, винесені на захист, одержано дисертантом самостійно. З опублікованих наукових праць і наукових доповідей, у написанні та підготовці яких брав участь автор, у

дисертаційній роботі використано тільки ті результати, ідеї і положення, що належать йому особисто. Робота не містить матеріалів кандидатської дисертації.

Здобувачем зібрано, опрацьовано та проаналізовано значну за обсягом, достовірну й об'єктивну статистико-економічну інформацію, яку використано при проведенні дослідження за темою дисертації. На основі цієї інформації зроблено відповідні розрахунки, що характеризують та ілюструють економічні явища і процеси, які відбуваються в сільськогосподарських підприємствах – виробниках продукції молочного скотарства.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи доповідались на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «Ціна, якість, витрати та ефективність виробництва»(28-29 жовтня 2010 р., НУБіП України); Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток сільських територій: економічний, соціальний і екологічний аспекти»(17-18 березня 2011 р., НУБіП України); Міжнародна науково-практична конференція присвячена 60-річчю економічного факультету «Економічний розвиток агропромислового виробництва та природоохоронної сфери в умовах глобалізації і регіональних викликів» (24-25 жовтня 2011 р., НУБіП України); Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми управління економікою та шляхи їх вирішення»(8-9 листопада 2012 р., м.Львів); Міжнародна науково-практична конференція «Ринкові трансформації розвитку земельних відносин: результати, наслідки, перспективи»(10-11 жовтня 2012 р., НУБіП України); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальные проблемы экономик посткоммунистических стран на современном этапе» (28-29 липня 2013 р., Інститут економіки Паата Гугушвілі, м. Тбілісі, Грузія); Міжнародна науково-практична конференція «Перспективи розвитку фінансового забезпечення агропродовольчого виробництва в Україні»(13-14 жовтня 2014 р., м. Київ); Міжнародна науково-практична конференція «Роль аграрних вищих навчальних закладів у розвитку малих форм господарювання як фактора соціально-економічної стабільності сільських територій та самозайнятості населення» (23 листопада 2016 р., м. Київ, НМЦ «Агроосвіта»); Міжнародна науково-практична конференція «Аграрна політика України в умовах глобальних продовольчих та фінансово-економічних викликів» присвячена 65-річчю економічного факультету НУБіП України (20-21 жовтня 2016 р., Київ, НУБіП України); Державна науково-практична конференція «Стратегічні пріоритети економічного розвитку агросфери» (23 листопада 2017 р., Біла Церква).

Публікації. За результатами наукових досліджень опубліковано 48 наукових праць загальним обсягом 56,51 друк. арк., з них: 2 колективні монографії (24,1 друк. арк.) та 1 одноосібна монографія (17,4 друк. арк.); 40 статей у наукових фахових виданнях (14,1 друк. арк.), 2 статті в іноземних виданнях (0,86 друк. арк.); 3 тези конференцій (0,05 друк. арк.).

Структура роботи і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний зміст дисертації викладено на 404 сторінках комп'ютерного тексту. Дисертація містить 64 рисунків, 35 таблиць, список використаних джерел (359 найменувань), 49 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету дослідження та його завдання, розкрито предмет, об'єкт, наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо їх апробації та публікації автора.

У першому розділі – **«Теоретичні основи організаційно-економічного забезпечення стійкого розвитку сільськогосподарських підприємств»** – розглянуто економічну сутність, принципи та критерії забезпечення стійкого розвитку, узагальнено складові організаційно-економічного забезпечення стійкого розвитку сільськогосподарських підприємств-виробників молока та систематизовано фактори, що впливають на ефективне його виробництво, висвітлено зарубіжний досвід розвитку молочного скотарства.

Встановлено, що економічною теорією вироблено ряд концептуальних підходів до поведінки підприємницьких структур, які відображають погляди науковців на проблему стійкого розвитку, зокрема, розробки класичної, неокласичної, інституціональної, еволюційної, поведінкової теорій. Із позиції класичної теорії характеристики стійкого розвитку підприємства формуються переважно внутрішніми факторами, неокласичної теорії, інституціоналізму та неінституціоналізму – факторами зовнішнього середовища, еволюційної теорії – стійкість фірми пов'язана зі стереотипами її поведінки та правилами, які є результатом навчання та накопичення знань компетенцій. Узагальнення сутності поняття «стійкий розвиток» дало змогу дійти висновку, що це можливість підприємства забезпечувати самозбереження шляхом нівелювання негативного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів. Стійкість розвитку виявляється у кількох формах: позитивної економічної динаміки; фінансової та виробничо-господарської активності; міцності й надійності вертикальних, горизонтальних та інших зв'язків підприємства. Отже, стійкість розвитку є властивістю системи, яка характеризує її здатність до існування, що забезпечує стабільну діяльність підприємства.

У найзагальнішому тлумаченні стійкість сільськогосподарського підприємства розглядається нами як його властивість і здатність своєчасно запобігати виникненню небажаних відхилень від визначених стратегічних цілей на будь-якій стадії життєвого циклу під впливом екзогенних та ендогенних факторів. З урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва в аспекті додержання вимог концепції сталого розвитку, стійкість сільськогосподарського підприємства можна розглядати як його здатність просуватися до накреслених стратегічних цілей, досягаючи максимального соціального, економічного та екологічного ефектів шляхом поліпшення свого внутрішнього потенціалу, а також підвищення адаптаційних властивостей та гармонізованої взаємодії із зовнішнім середовищем.

За авторською позицією, стійкий розвиток сільськогосподарського підприємства ґрунтується на поєднанні економічного розвитку з екологічною безпекою, що сприяє соціальному розвитку та глобального еволюціонізму. Саме тому в основу дослідження покладено розгляд соціальної, економічної, екологічної та глобальної стійкості, як найбільш значимих забезпечених управлінням стійким розвитком окремих еколого-соціо-економічних систем, зокрема сільськогосподарських підприємств.

Система організаційно-економічного забезпечення стійкого розвитку підприємства розглядається як певна сукупність елементів цілеспрямованого та комплексного впливу підсистеми управління на елементи і структуру за сформованого ресурсного потенціалу, що утворюють різні підсистеми регулювання та координування діяльності, реалізують відповідні функції, принципи, завдання, методи й інструменти для досягнення поставлених цілей з метою забезпечення економічної, соціальної та екологічної стійкості. Структуру системи організаційно-економічного забезпечення стійкого розвитку сільськогосподарського підприємства наведено на рис. 1.

Доведено, що єдиних підходів до визначення системи інструментів організаційно-економічного забезпечення стійкості підприємства не існує. Її слід розглядати як сукупність диференційованих організаційно-структурних інструментів, що відповідають інтересам менеджменту суб'єкта господарювання у довгостроковій перспективі, в умовах мінливих потреб і нестабільного зовнішнього середовища. Серед організаційних складових забезпечення стійкого розвитку сільськогосподарського підприємства з виробництва молока нами виділено кілька основних елементів: організація планування та управління діяльністю; вхідний контроль; матеріально-технічне постачання.

Економічний блок системи забезпечення стійкого розвитку підприємства спрямований на підвищення фінансової та виробничо-технологічної стійкості. У його складі доцільно виділити такі елементи: конкуренція та ціноутворення; інструменти фінансового й інноваційно-інвестиційного забезпечення; інструменти державної підтримки товаровиробників різних організаційно-правових форм господарювання та галузі в цілому.

Серед внутрішніх факторів забезпечення стійкого розвитку діяльності сільськогосподарських підприємств – виробників продукції молочного скотарства виділено: концентрацію і централізацію виробництва; вертикальні й горизонтальні інтеграційні зв'язки; рівень організації та інноваційності технологічного процесу; техніко-технологічне і фінансове забезпечення, ресурсозабезпеченість; рівень кваліфікації менеджменту суб'єкта господарювання у спроможності оперативно приймати обґрунтовані й раціональні управлінські рішення; комп'ютеризація виробничого процесу; ефективність каналів реалізації молока. До зовнішніх чинників віднесено інструменти державного регулювання галузі, нееластичний попит, рівень безробіття, темпи інфляції, середньогалузевий рівень продуктивності праці та прибутковості, тривалий відтворювальний цикл у молочному скотарстві, сприятливе поєднання виробництва молока з переробною промисловістю, висока трудо-, енерго-, матеріаломісткість виробництва та ін.

Пріоритетними напрямками забезпечення стійкого розвитку молочного скотарства в сільгосппідприємствах визначено: збільшення частки безприв'язного утримання тварин; використання подрібнювачів-змішувачів-роздавачів кормів; обладнання систем створення та підтримання належного мікроклімату; використання інноваційних технологій утилізації гною. Забезпечення стійкості досліджуваних суб'єктів господарювання повинно базуватися на принципах економічної доцільності, екологічної раціональності та соціальної відповідальності, які сприятимуть повному задоволенню потреб споживачів у якісній молокосировині та молокопродукції.

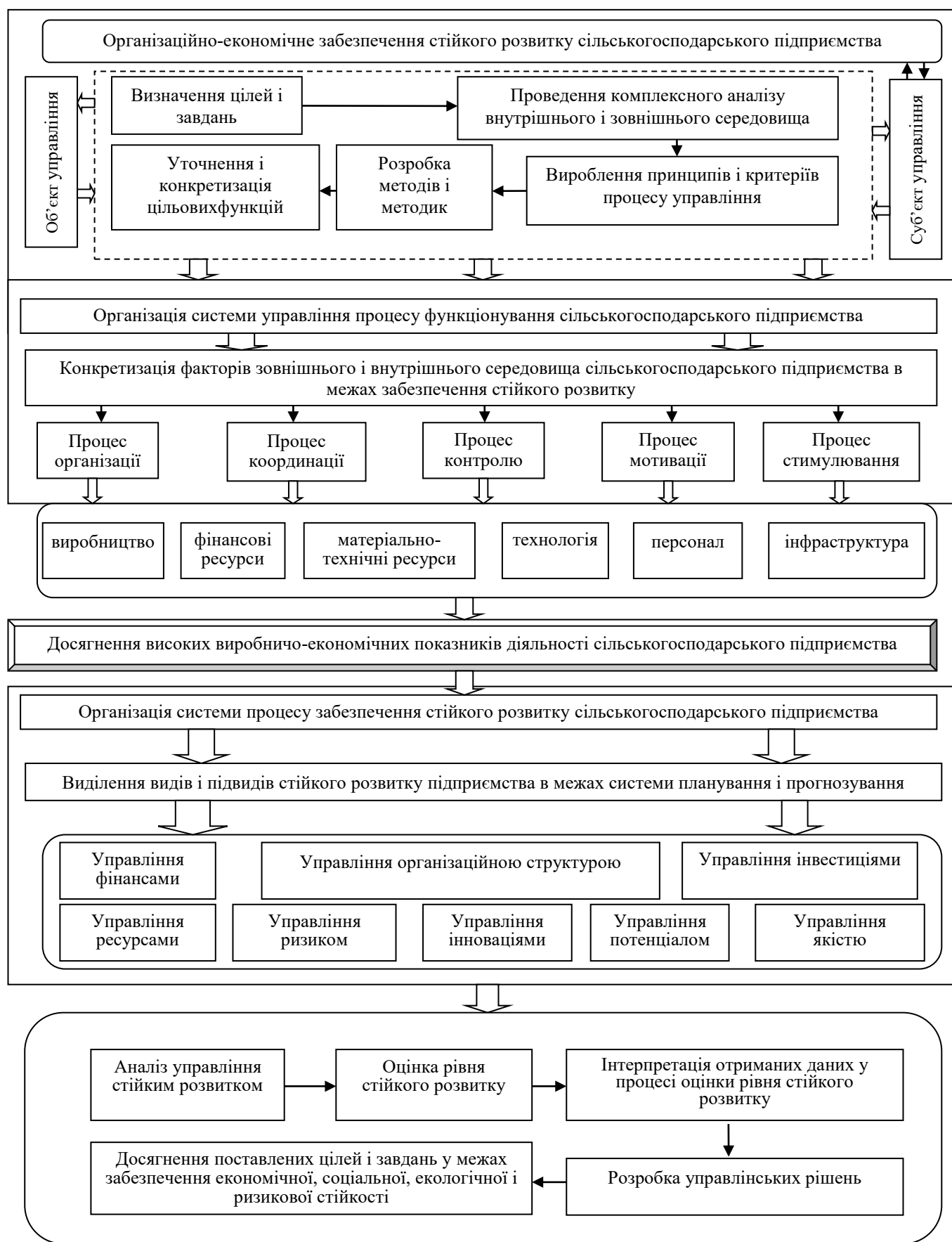

Рис. 1. Складові організаційно-економічного забезпечення стійкого розвитку сільськогосподарського підприємства

Джерело: розроблено автором.

Узагальнення досвіду розвинутих країн світу щодо практики організації виробництва у молочному скотарстві дало змогу виділити основні фактори стійкого розвитку, які виявляються через: реалізацію системної аграрної політики та цілеспрямованого впливу на досліджувану галузь у напрямі укрупнення молочних підприємств; удосконалення виробничої та розподільчої інфраструктури ринку молока і молочної продукції; розвиток кооперативних відносин між фермерами й переробними підприємствами; запровадження інноваційних технологій і роботизованої техніки; додержання вимог екологічного законодавства; стимулювання розвитку органічного виробництва молока. Встановлено, що перелічені фактори стійкого розвитку, які сформувалися при виробництві молока в країнах світу, використовуються у вітчизняній практиці, однак нинішні умови ведення бізнесу в досліджуваній галузі диктують необхідність обґрунтування комплексної програми забезпечення конкурентоспроможного виробництва молока вітчизняними товаровиробниками з урахуванням зарубіжної практики.

У другому розділі – **«Методичний інструментарій діагностики стійкого розвитку підприємств молочного скотарства»** – розглянуто концептуальні засади забезпечення стійкості сільськогосподарських підприємств з виробництва молока, розкрито методичні підходи до оцінки стійкості сільгосппідприємств, систематизовано складові інформаційно-статистичного забезпечення дослідження стійкості сільськогосподарських підприємств.

Доведено, що на рівні підприємства важливою характеристикою його діяльності є виробничо-технологічна стійкість, яка враховує особливості галузі молочного скотарства, зокрема стосовно того, що засобом виробництва використовуються довгострокові біологічні активи. Концептуально обґрунтовано, що основні напрями технічного і технологічного переоснащення виробничих потужностей господарств зводяться до наступного: у великих молочних комплексах перспективним є безприв'язне утримання тварин, у малих підприємствах – прив'язне із використанням ресурсозберігаючих технологій; запровадження групової нормованої годівлі корів збалансованими кормосумішами з урахуванням їх продуктивності та стадії лактації; однотипна годівля корів; роботизоване доїння та в доїльних залах на сучасних потокових автоматизованих доїльних установках; використання автоматичної системи управління стадом на основі індивідуальної ідентифікації корів; комплектування ферм інноваційним обладнанням та устаткуванням, високопродуктивним молодняком великої рогатої худоби молочного напрямку.

Стійкість функціонування молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах суттєво залежить від дієвості інструментів державної підтримки галузі, яка вже протягом тривалого часу характеризується не системністю у запровадженні програм державної підтримки та в обсягах фінансування. Обґрунтовано, що в нинішніх умовах кошти державного та обласного бюджетів повинні спрямовуватися на розширення матеріально-технічної бази економічно стійких сільськогосподарських підприємств – виробників молока на основі довгострокових програм розвитку молочного скотарства.

Систематизація концептуальних засад забезпечення стійкого розвитку сільськогосподарських підприємств – виробників продукції молочного скотарства сприяла виділенню методологічних принципів дослідження цього процесу, які в дисертаційній роботі згруповано наступним чином: основоположні, загальні, специфічні та інструментальні. Перша група включає в себе такі принципи: об'єктивності, наукової обґрунтованості, системності комплексності, істотності та оптимальності, виділення провідної ланки, оперативності, кількісної визначеності, адекватності, зіставності, ефективності, які визначають основні вимоги до економічного аналізу; друга – об'єднує принципи узгодженості, зумовленості, єдності, невизначеності, розмежування, спадкоємності, які віднесено до концептуальних, що не залежать від специфіки галузі та визначають загальні вимоги до аналізу стійкого розвитку явища та об'єкта дослідження; третя – узагальнює принципи обмеженості природних ресурсів та єдності процесів сталого розвитку – економічних, соціальних і екологічних, безпосередньо пов'язаних з особливостями розвитку сільського господарства; четверта – включає в себе принцип моделювання, а саме складання економіко-математичних моделей та оцінки стійкого розвитку галузі з урахуванням альтернативних сценаріїв; принцип альтернативності, який передбачає використання різних методів дослідження та оцінки стійкості суб'єктів господарювання з урахуванням інноваційно-інвестиційної складової, що дає змогу обґрунтувати пріоритетні напрями їхнього розвитку; принцип багатокритеріальності – передбачає використання багатомірного порівняльного аналізу стійкого розвитку сільськогосподарських підприємств на основі інноваційно-інвестиційного забезпечення та вибір найбільш прийняттого варіанта; принцип диференціації – дозволяє визначити на основі багатофакторного підходу найбільш важливу групу факторів, що сприятимуть активізації процесу стійкого розвитку.

Комплексна оцінка дієвості організаційно-економічного забезпечення стійкого розвитку сільськогосподарських підприємств – виробників продукції молочного скотарства передбачає визначення групи критеріїв і показників, які характеризуватимуть доцільність вкладення капіталу в певний об'єкт з позиції суспільної важливості та функціональної діяльності. Враховуючи складність і багатогранність досліджуваної галузі тваринництва, при виборі критеріїв оцінки не варто орієнтуватися на єдиний показник, а доцільно використовувати багатокритеріальний підхід. Так, з метою визначення стійкого розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах важливо виділити й оцінити такі складові стійкості: виробничу, технологічну, маркетингову, фінансову, організаційну та інноваційно-інвестиційну, які характеризують якісно-цільові орієнтири на поточний і прогнозований періоди. Кожний із них може бути представлений через сукупність показників, які характеризують міру кількісного наближення до цільових орієнтирів.

При визначенні комплексної оцінки стійкого розвитку сільськогосподарського підприємства за інтегральним показником доцільно використовувати багатомірні порівняння. Переваги такого підходу криються в можливості одержати регресійні

моделі інтегральних оцінок стійкого розвитку підприємства, параметри яких будуть визначені із високим ступенем достовірності.

Запропоновано алгоритм проведення аналізу й оцінювання стійкого розвитку сільськогосподарського підприємства з виробництва молока, який дає можливість всебічно охарактеризувати цей процес із позиції інвестора або стратегічного партнера та з позиції суб'єкта господарювання. Практичне використання розробленого алгоритму вимагає обґрунтування відповідного інформаційно-аналітичного забезпечення. Проте статистична звітність, в якій відображені вартісні показники, що характеризують ефективність виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств – виробників молока, формується за місцем реєстрації, тому наявний певний суб'єктивізм у відображенні вищезазначених показників. Звідси, доцільно запровадити єдиний принцип формування статистичного масиву даних, в основі якого покласти територіальний принцип, що забезпечить об'єктивність відображення стану розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах.

Виявлено недосконалість методологічних рекомендацій щодо заповнення ф. 21, у якій використовується поняття «виробництво (валовий надій) молока всіх видів», що трактується як загальний обсяг молока, отриманий від тварин, які утримуються в сільськогосподарських підприємствах, та «виробництво (валовий надій) молока всіх видів» – загальний обсяг молока, отриманий від сільськогосподарських тварин, які належать до категорії «велика рогата худоба». Вважаємо, що у цій статистичній формі необхідно відображати такі показники: валовий надій корів, у тому числі молочного напрямку продуктивності, їх кількість і продуктивність, що сприятиме забезпеченню об'єктивного підходу до оцінки функціонування скотарства та молочного, зокрема, в сільськогосподарських підприємствах.

Нині статистична звітність не відображає обсяги державних асигнувань на підтримку молочного скотарства сільськогосподарських підприємств, що суттєво ускладнює оцінку ефективності виробництва молока в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки.

Важливим об'єктом статистичного дослідження є стан племінного молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах. У роботі обґрунтовано необхідність створення єдиної інформаційної бази за цим масивом, що дасть можливість забезпечити високий рівень репрезентативності даних.

Доведено, що статистичним дослідженням залишаються неохопленими важливі процеси та явища в галузі молочного скотарства, зокрема, трудомісткість виробництва продукції, ефективність природоохоронної діяльності в сільськогосподарських підприємствах – виробниках молока; технології виробництва тощо. Відповідно постає необхідність запровадження разових досліджень за переліченими вище напрямками, що можуть виконувати працівники НДІ «Укراгропромпродуктивність», філії якого знаходяться в усіх регіонах.

У третьому розділі – **«Сучасний стан та тенденції розвитку молочного скотарства у різних категоріях господарств»** – проаналізовано стан і тенденції розвитку виробництва молока у світі, оцінено особливості ведення молочного

скотарства в Україні, оцінено економічну стійкість сільськогосподарських підприємств з виробництва молока та вплив державної підтримки на її забезпечення.

У світовому виробництві молока основна частка припадає на коров'яче, яке в загальному обсязі виробництва молока становить 84 %. За оцінками експертів, при збереженні сформованих тенденцій світове виробництво молока в 2025 р. перевищить 1 млрд т, порівняно з 2014 р. зросте на 241 млн т – до 1059 млн т, або на 29 %, що буде забезпечено підвищенням продуктивності й нарощенням поголів'я корів. Експерти оцінюють величину поголів'я у 2025 р. в 407 млн голів, або на 12 % більше ніж у 2018 р. Світова середньорічна продуктивність дійного стада зросте на 300 кг, або до 2500 кг молока.

Суттєвим чинником, який впливатиме на обсяги виробництва молока, буде зростання рівня споживання внаслідок збільшення чисельності населення до 8,2 млрд осіб, а також споживання його в розрахунку на одну особу. Споживчий попит на молоко та молочні продукти зросте від 113 кг у 2018 р. до 129 кг у 2025 р.

Встановлено, що збільшення поголів'я худоби в розвинених країнах світу забезпечується передусім шляхом використання голштинської, гернзейської, швіцької (американської селекції), айрширської, джерзейської та інших спеціалізованих молочних порід, придатних для формування стада тварин молочного напрямку продуктивності; прискореного ремонту стада нетелями природною продуктивністю; використання високопродуктивних бугаїв-плідників, оцінених за якістю потомства; збалансованої годівлі корів і ремонтного молодняку. Ці підходи забезпечили збільшення показника продуктивності корів у 2018 р. в ЄС до 4986 кг, Північній Америці – 4639, Океанії – 3844 кг. Найвищі надої одержано в Ізраїлі (8785 кг), США (8043), Швеції (7356), Нідерландах (6852) і Франції (6435 кг).

Станом на 1 січня 2019 р. в Україні налічувалося 2614 сільськогосподарських підприємств, в яких утримувалося 505,1 тис. корів різної продуктивності, з них 482,1 тис. голів корів молочного напрямку, що на 19,8 тис. голів менше порівняно з відповідним періодом 2018 р. Кількість підприємств, які утримували корів, зменшилася порівняно з 2017 р. на 188 од. (6,7 %). Упродовж 2011–2018 рр. кількість малих сільськогосподарських підприємств відповідно зменшилася на 27,1 %, або на 398 од., середніх і великих господарств корпоративного сектору аграрної економіки – на 26,9 %, або 579 од. Це пояснюється передусім зниженням інвестиційної привабливості молочного скотарства внаслідок впливу таких чинників, як тривалий період окупності інвестицій, низька дієвість державної підтримки, відчутна мінливість ринку молока та молокопродукції.

Основною причиною зменшення поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах було прийняття необґрунтованого рішення щодо забою та вивезення за межі України живої худоби в 1995–1997 рр., а також відсутність належної системи відтворення поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах. Так, у 2018 р. в господарствах корпоративного сектору в розрахунку на 100 корів було отримано 71 теля, що на 1 голову більше, ніж за відповідний період 2017 р. Тенденція до скорочення поголів'я корів спостерігається і в сільських домогосподарствах, у яких на 1 січня 2019 р. утримувалося 1661,5 тис. голів, що пояснюється погіршенням демографічної ситуації в сільській місцевості.

За результатами аналізу структури сільськогосподарських підприємств–виробників молока, залежно від кількості утримуваних ними корів встановлено, що господарства, які утримують до 50 корів (їх 37,7 %), характеризуються низьким технологічним рівнем виробництва молока; господарства, які утримують від 50 до 499 (52,7 %), використовують типову технологію; господарства із високим рівнем концентрації корів (понад 1000 голів) використовують інноваційні технології. За період 2004–2018 рр. кількість підприємств останньої групи збільшилася майже в 2,6 рази і становить 64 господарства.

Найбільшу частку в структурі сільських домогосподарств, що утримують корів, становлять домогосподарства, які вирощують одну голову, у 2018 р. – 73,3 %. За даними Державної служби статистики України, майже 50 % від усього поголів'я, що утримується в приватному секторі, сконцентровано в сільських домогосподарствах з площею землекористування понад 1 га.

Встановлено, що упродовж 2007–2018 рр. висококонцентровані сільськогосподарські підприємства збільшили обсяги виробництва молока майже у 6 разів (понад 5000 т), що свідчить про посилення монополізації у його виробництві. Так, за досліджуваній період 20 % суб'єктів підприємницької діяльності виробили близько 70 % молока.

Доведено, що не вирішеним залишається питання виробництва у країні високоякісної сировини. У 2018 р. обсяги молока гатунку «екстра» збільшилися проти 2014 р. на 25,1 тис. т (11,2 %), вищого гатунку – на 28,5 тис. т (3,5 %). На переробні підприємства від господарств корпоративного сектору аграрної економіки молоко надійшло переважно першого та вищого гатунків – відповідно 49,6 і 35,2 %, лише 10,2 % – мало гатунк «екстра».

Оцінювання стійкості виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення проведено на основі критеріїв мінливості (варіації), середньоквадратичного відхилення, коефіцієнтів варіації та стійкості у такій послідовності: побудова рівня ряду і ліній тренду; вирівнювання ряду по лінії тренду; визначення відхилення від розрахованого значення; визначення квадрата відхилення і розрахунок середньоквадратичного відхилення; середнього значення і коефіцієнта коливання; коефіцієнта стійкості; порівняння одержаного результату з нормативним значенням. Таким чином, за обсягами валового виробництва молока виявлено середні темпи зростання виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах, водночас за величиною поголів'я корів – середні темпи зниження, що дає підстави для висновку про інтенсивний тип розвитку молочного скотарства.

Встановлено, що у структурі поголів'я великої рогатої худоби сільськогосподарських підприємств за період 1991–2018 рр. частка корів становила 70–75 %, телиць від одного року до двох років та старше двох років – коливалася у межах 12–19 %. За умови інтенсивного використання корів, незадовільного ведення племінної справи та існуючої статеві-вікової структури стада великої рогатої худобитака ситуація може призвести до втрати внутрішніх джерел відтворення, а можливості племінних заводів і репродукторів задовольняти потреби сільськогосподарських товаровиробників надто низькі.

Доведено, що за рахунок власних ресурсів сільськогосподарські підприємства не забезпечують простого відтворення поголів'я дійного стада, оскільки у 2018 р. лише 6 %, або 152 господарства, мали показник виходу телят на 100 корів у межах 85–89 голів, понад 90–723 сільськогосподарських підприємства, або 28,5 % від загальної кількості виробників молока корпоративного сектору.

Посилення негативних тенденцій до зниження поголів'я корів і валового виробництва молока спостерігається у господарствах населення, які є його провідними продуцентами в Україні. Виявлено, що у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення темпи зміни й величина середньорічних надоїв нівелювала негативне явищезниження поголів'я корів. Так, частка сільськогосподарських підприємств, які забезпечують умови для отримання середньорічних надоїв понад 5000 кг, перевищувала 70 % (табл. 1). Отже, нині більшість суб'єктів господарювання запроваджують інтенсивні технології виробництва, що передбачає використання високопродуктивних корів молочного напрямку продуктивності, забезпечення збалансованої годівлі та високої якості молока.

Таблиця 1

Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем середньорічних надоїв

Групи за надоем від однієї корови, кг	Кількість господарств у групі, од.	Частка групи у реалізації, %	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	Ціна реалізації, грн за 1 ц	Рентабельність, %
2007 р.					
До 2000	1618	7,4	145,39	123,35	-15,2
2001–2500	492	5,9	130,16	130,81	0,5
2501–3000	431	7,4	127,03	136,55	7,5
3001–4000	561	17,1	125,23	138,81	10,8
4001–5000	289	17,7	126,56	149,73	18,3
5001–6000	139	11,6	121,34	161,16	32,8
6000 і більше	113	8,6	124,97	163,04	30,5
Всього	3643	75,8	127,45	145,18	13,9
2018 р.					
До 2000	204	0,9	421,12	380,37	-9,7
2001–2500	129	3,2	235,78	406,79	72,5
2501–3000	144	2,1	409,44	416,43	1,7
3001–4000	293	8,9	392,94	406,74	3,5
4001–5000	273	15,1	412,99	428,33	3,7
5001–6000	236	21,3	388,96	438,25	12,7
6000 і більше	350	59,4	400,12	460,86	15,2
Всього	1629	110,9	394,76	444,67	12,6

Джерело: розрахунки автора.

Одним з основних показників, який характеризує стійкість виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах та враховує вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища є рівень рентабельності. Вважаємо, що визначення цього показника є дещо суб'єктивним внаслідок особливостей формування собівартості виробництва й реалізації молока, насамперед в умовах прояву інфляційних процесів.

На основі аналізу стійкості сільськогосподарських підприємств – виробників молока за показником рентабельності виділено стійкі, нестійкі та змішані групи. Встановлено, що за період 2007–2018 рр. кількість нестійких сільськогосподарських підприємств – виробників молока зменшилася майже втричі, що зумовлено дією інституту банкрутства. Подібна тенденція спостерігається щодо кількості стійких підприємств – зменшення за період аналізу майже вдвічі, що дає підстави зробити припущення про реорганізацію цієї групи сільськогосподарських підприємств і диверсифікацію їхньої виробничої діяльності. Як виявлено, у структурі суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу за рівнем стійкості найбільшу частку займають змішані підприємства – майже 70 %, що свідчить про відсутність у них умов для конкурентоспроможного розвитку молочного скотарства. Зазначимо, що за період дослідження стійкі господарства забезпечили майже дворазове нарощення виробництва молока й тим самим компенсували зниження валового надою у збиткових сільськогосподарських підприємствах.

Посилення концентрації поголів'я корів у стійких господарствах корпоративного сектору аграрної економіки, у яких відбуваються процеси модернізації та технологічного переоснащення виробничих потужностей, позитивно позначилося на рівні продуктивності корів, який зріс упродовж 2007–2018 рр. на 63,1 %. Кількість корів у розрахунку на 1 підприємство у цій групі збільшилася за період аналізу на 84,9 % – до 192-х голів.

Встановлено, що у змішаній групі сільськогосподарських підприємств – виробників продукції молочного скотарства найбільшу частку займають суб'єкти господарювання, які були упродовж одного та двох років збитковими – майже 20 %, а найменшу частку – господарства, збиткові протягом 7 і 8 років. Вважаємо, що у довгостроковій перспективі мають можливість забезпечити конкурентоспроможний розвиток молочного скотарства господарства першої і частково другої групи, за умови підвищення рівня продуктивності корів до 6500–7000 кг. Очевидно, що збиткові підприємства упродовж 8 років потенційно не спроможні відродити галузь молочного скотарства через відносно низьку продуктивність сільськогосподарських тварин, незначну концентрацію поголів'я корів. Водночас, у середньостроковій перспективі без суттєвих фінансових інвестицій та дієвої державної підтримки досліджуваної галузі можуть призупинити виробництво продукції молочного скотарства господарства з тривалістю збитковості 6–7 років. Окрім того, необхідно враховувати потенційні можливості відтворення дійного стада в цих групах, які не спроможні збільшити поголів'я за рахунок власних ресурсів.

Проведено типологізацію особистих селянських господарств за показником концентрації поголів'я корів на одне сільське домогосподарство та рівня товарності, на основі чого виділено такі типи особистих селянських господарств (ОСГ): споживчі (одна корова), споживчо-товарні (дві корови), товарно-споживчі (три корови), товарні (чотири корови). Доведено, що в умовах дефіциту молока на внутрішньому ринку товарні ОСГ мають можливість частково його покрити, реалізуючи вироблену продукцію на роздрібних продовольчих ринках або стати членами кооперативу – переробним підприємствам. Безсумнівно, що за умови

стабілізації економічної ситуації матиме прояв тенденція до поступового зменшення кількості домогосподарств із поголів'ям від 1 до 3 голів.

Отже, ознаки стійкості мають як великі, так і малі сільськогосподарські підприємства, а також ОСГ – виробники молока, які посилюють її переважно за рахунок внутрішніх чинників, зокрема, інноваційних, виробничо-технологічних. Одним із них є дієвість менеджменту сільгосппідприємства у розробці та прийнятті стратегічних, поточних та оперативних управлінських рішень.

Передбачені зміни щодо надання державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників за 2018-2019 роки переконують, що система прямих державних дотацій буде вигідною передусім інтегрованим суб'єктам господарювання у сфері агробізнесу, які займаються птахівництвом і свинарством. Основну вигоду від державних дотацій отримають, насамперед, великі й економічно стійкі підприємства, що ведуть активну господарську діяльність, від якої залежить сума підтримки, хоча у 2018 р. діяла норма обмеження розміру суми дотацій в розрахунку на одного суб'єкта господарювання – 150 млн грн. Вважаємо, що доцільно передбачити дію програм державної підтримки для молочного скотарства та відновлення поголів'я великої рогатої худоби, мотивувати товаровиробників галузі до мінімізації ризиків впливу на навколишнє природне середовище, оскільки несистемний характер державної підтримки товаровиробників молока не сформував умов для стійкості їхньої виробничої діяльності.

Обґрунтовано пріоритетність надання державної підтримки підприємствам з метою розширення їхньої виробничої бази та забезпечення конкурентоспроможності молочного скотарства, що підвищить дієвість такого інструменту, оскільки за іншого підходу державні кошти розпорошуватимуться. Встановлено, що державна підтримка змішаної групи сільськогосподарських підприємств повинна передбачити надання бюджетного фінансування, особливо за програмами 50 % відшкодування вартості придбаних племінних телиць і вартості об'єктів тваринництва, а також компенсації відсоткових ставок по банківських кредитах. Доведено необхідність державного фінансування заходів з трансформування ОСГ, які тримають три корови і більше, у малі суб'єкти агробізнесу, розбудови обслуговуючої кооперації, завершення програми ідентифікації сільськогосподарських тварин, створення інформаційних масивів даних, а також розробки відповідного нормативно-законодавчого забезпечення.

З метою поліпшення породних і продуктивних якостей великої рогатої худоби, що утримується в ОСГ, державним органам управління та місцевого самоврядування варто налагодити співпрацю сільськогосподарських підприємств щодо ведення племінної справи у тваринництві з господарствами населення. Невідкладним завданням постає реалізація програм розвитку мережі молокоприймальних пунктів, ідентифікації сільськогосподарських тварин, інформаційної системи біобезпеки й, відповідно, їх фінансування, сільського розвитку та формування підприємницьких здібностей. Окрім того, доцільно забезпечити часткову компенсацію витрат на створення сімейних ферм, використовуючи фінансові ресурси державного бюджету та сільських громад. Розглянуто необхідність розробки технічного регламенту «Сире молоко», яким

визначаються обов'язкові вимоги до молокосировинита технологічних процесів його виробництва.

У четвертому розділі—«Стратегічні пріоритети розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах» – обґрунтовано стратегічні напрями розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення, розроблено систему внутрішньофірмового планування та матеріально-технічного забезпечення на принципах внутрішньофірмової логістики, визначено напрями забезпечення стійкого розвитку молочного скотарства на основі створення системи ризик-менеджменту.

Доведено, що у стратегічній перспективі в нестійких сільськогосподарських підприємствах (збиткові понад 7 років) зменшуватиметься поголів'я корів унаслідок реалізації худоби на забій, а у стійких підприємствах спостерігатиметься незначне збільшення (до 2025 р. на 3,6 %) при підвищенні продуктивності корів у всіх групах. З урахуванням прогностичних даних розвитку молочного скотарства за різних типів стійкості сільгосппідприємств у роботі обґрунтовано кілька стратегічних підходів (табл. 2).

Таблиця 2

Стратегії перспективного розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах залежно від типу економічної стійкості

Тип стійкості	Стратегія	Варіанти реалізації стратегій	Процес реалізації
Стійкі (прибуткові)	Концентрація	Розширення ринків збуту	Нарощення обсягів виробництва при дотриманні високого рівня якості
	Інтеграція	Вертикальна	Інтеграція «вперед» (із переробними підприємствами)
			Інтеграція «назад» (із постачальниками матеріально-технічних ресурсів)
		Горизонтальна	Співпраця із конкурентами
Змішано-стійкі	Інтеграція	Вертикальна	Інтеграція «вперед» (із переробними підприємствами)
			Інтеграція «назад» (із постачальниками матеріально-технічних ресурсів)
		Горизонтальна	Співпраця із конкурентами
	Диверсифікація	Зв'язана	Розширення асортименту шляхом організації переробки молока та розвитку виробництва товарів, технологічно пов'язаних з існуючим виробництвом (розвиток екологічного виробництва молока, м'ясного скотарства, переробка відходів виробництва тощо)
		Незв'язана	Розширення асортименту шляхом введення групи товарів технологічно непов'язаних з існуючим виробництвом (розвиток екскурсійних та навчальних ферм, ферм «свіжого молока» тощо)
Нестійкі (неприбуткові)	Скорочення	Ліквідація	Припинення виробництва молока, продаж бізнесу
		Скорочення	Скорочення поголів'я дійного стада

Джерело: розроблено автором.

Важлива роль у забезпеченні стійкого розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах відводиться науково обґрунтованій системі відтворення молочного стада, що підтверджується строкатою динамікою упродовж 2001–2018 рр. показників імпорту племінних тварин. Очевидно, що збитковість виробництва молока була одним із стримуючих чинників купівлі сільськогосподарських тварин на зовнішніх ринках. Позитивно вплинув на процеси активізації завезення з-за кордону племінної худоби такий інструмент державної підтримки, як компенсація до 50 % вартості імпортованої телиці.

Встановлено, що від 2008 р. спостерігається поступовий занепад племінного молочного скотарства в Україні, а однією із причин визначено низьку дієвість Племінної інспекції, яка існує при профільному міністерстві щодо сертифікації племінних господарств. Вважаємо, що нині постала потреба для формування на громадських засадах спеціального органу при ньому, який займатиметься сертифікацією діяльності сільськогосподарських підприємств – виробників племінної продукції молочного скотарства.

Запропоновано заходи з підвищення рівня культури виробництва, використання інноваційних розробок, унормованого використання живої та уречевленої праці, які сприятимуть вищій стійкості сільськогосподарських підприємств – виробників продукції молочного скотарства.

Обґрунтовано необхідність перегляду певних вимог щодо годівлі корів у Технічному регламенті «Виробництво сирого молока і управління якістю та безпекою». Зокрема, корми для годівлі корів повинні забезпечувати потребу тварин в енергії для створення умов щодо повного використання потенціалу продуктивності корів та забезпечення їх життєдіяльності як біологічних організмів. Доцільно виділити в окремий параграф цього регламенту вимоги до працівників, зокрема, персонал, на який покладається виконання технологічних операцій з виробництва сирого молока, повинен мати відповідну кваліфікацію та дотримувати правил охорони праці в молочному скотарстві.

Доведено, що в перспективі поголів'я корів у сільських домогосподарствах буде зменшуватися, що зумовлено складними соціально-демографічними процесами в сільській місцевості. Так, поголів'я корів буде збільшуватись у товарно-споживчих і товарних ОСГ, однак не компенсує суттєвого скорочення поголів'я у споживчих і споживчо-товарних. Упродовж досліджуваного періоду спостерігається зростання частки товарно-споживчих і товарних ОСГ – виробників молока. Найбільшою буде частка споживчих домогосподарств, що є свідченням орієнтації останніх на самозабезпечення сільського населення. Прогнозується подальше зниження поголів'я корів в ОСГ до 2025 р., проте вони залишатимуться основними товаровиробниками молока в Україні.

Стратегічні перспективи розвитку споживчих ОСГ залежать, передусім, від рівня доходів сільських домогосподарств і міських, з якими вони перебувають в родинних стосунках, а також від соціально-демографічної ситуації в сільській місцевості.

Обґрунтовано, що споживчо-товарні домогосподарства будуть зорієнтовані головним чином на задоволення попиту на внутрішньосільському ринку в умовах

зниження поголів'я корів у сільських домогосподарствах, які утримували одну корову. Водночас товарно-споживчі та товарні домогосподарства в перспективі повинні стати основою для розвитку малих суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу при добровільному об'єднанні в кооперативи та подальшої концентрації виробничих ресурсів цієї категорії сільськогосподарських товаровиробників.

Встановлено, що лише у висококонцентрованих підприємствах корпоративного сектору аграрної економіки зазнають змін усі складові технологічних карт виробництва, а у більшості обстежених малих і середніх суб'єктів господарювання вони не оновлювалися упродовж 10 років. Запропоновано в системі внутрішньофірмового планування сільськогосподарських підприємств з виробництва молока передбачити такі види планів: відтворення стада, виробництва продукції, витрат молочного скотарства, ресурсного та фінансового забезпечення.

Відсутність дієвої системи планування виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах призводить до відчутного прояву сезонності й наявності втрат від цього явища. З метою підвищення ефективності відтворювальних процесів розроблено методiku планування відтворення стада на основі синхронізації статеві охоти великої рогатої худоби, яка дозволить досягти ритмічного надходження продукції та зменшити потребу в приміщеннях для утримання телят у результаті їх раціональнішого використання, забезпечити рівномірніше надходження коштів, стабілізувати поголів'я великої рогатої худоби, а також оптимізувати структуру дійного стада з урахуванням зоотехнічних і економічних критеріїв, що дасть змогу забезпечити процеси відтворення.

Нині характерними особливостями внутрішньофірмового планування молочного скотарства в сільгосппідприємствах нами визначено: відсутність регламенту розробки планових показників, що зумовлює їх неузгодженість та недостатню обґрунтованість; високий рівень невизначеності середовища, відчутний вплив суб'єктивних чинників; неналежне використання галузевих норм і нормативів, що призводить до розрахунку планових показників із низьким рівнем достовірності; негативна практика розробки планів без деталізації за часовими періодами; використання підходу до виробничо-фінансового планування не дозволяє враховувати пропорції за окремими етапами відтворювального процесу, що вносить диспропорції в розвиток молочного скотарства.

З метою підвищення ролі нормування у функціонуванні молочного скотарства підприємствам корпоративного сектору аграрної економіки необхідно: розробляти і передбачати у Колективному договорі заходи щодо вдосконалення трудових виробничих процесів, поліпшення умов праці на робочих місцях, взаємної відповідальності сторін за стан нормування праці; робітникам із погодинною оплатою праці встановлювати нормовані завдання; забезпечити максимальне охоплення нормами праці різних видів робіт з обслуговування виробництва й управління ними; сформулювати єдину систему нормування праці, в основі якої мають бути норми та нормативи, що регламентують комплекс технологічних процесів; при зміні умов виробництва переглядати норми праці, впроваджувати прогресивні норми, розробляти календарні плани заміни норм продуктивності. Запропонована

система внутрішньофірмового планування молочного скотарства на рівні підприємства забезпечить використання внутрішніх резервів підвищення ефективності виробництва молока.

Стійкість виробництва молока в підприємствах корпоративного сектору аграрної економіки забезпечується виробничими факторами за такими групами: біологічні, технологічні та організаційно-економічні. Встановлено, що у господарствах із стійким рівнем розвитку молочного скотарства пріоритетна належить інноваційним технологіям (переважно іноземним), які забезпечують вищу продуктивність, ощадливість у використанні ресурсів, відповідно досягається вищий рівень виробничої культури та використання спеціальних комп'ютерних програм. За цих умов необхідна трансформація організаційно-економічного фактора виробництва, а саме налагодження співпраці фахівців сільськогосподарських підприємств і науковців системи НААН та ВНЗ аграрного профілю, для забезпечення додержання вимог технології, проведення прогностичних розрахунків, формування інформаційно-аналітичної системи, виявлення невикористаних резервів та ін.

Результати групування сільськогосподарських підприємств – виробників продукції молочного скотарства переконують, що найбільш активними покупцями обладнання та техніки за досліджуваний період були господарства першої–третьої груп, рівень спеціалізації яких на виробництві молока становить до 5 %; 5,1–10 і 10,1–25 %. Отже, багатогалузеві сільськогосподарські підприємства активно формують технічні та технологічні основи виробництва, що в перспективі сприятиме підвищенню ефективності виробництва молока та забезпеченню їх стійкості. Водночас спеціалізовані господарства корпоративного сектору із поголів'ям понад 1000 голів, кількість яких становила у 2018 р. 7 одиниць, продовжували модернізацію процесу виробництва молока за рахунок придбання технічних ресурсів та обладнання у незначних обсягах.

Обґрунтовано раціональні підходи сільськогосподарських підприємств з виробництва молока до організації закупівельної діяльності на основі інформаційних технологій. Так, підприємствам, які утримують понад 1000 голів корів, доцільно створити вебсайти із відкритою базою для постачальників, щоб надати останнім можливість доступу до інформації про потреби суб'єкта господарювання, який у свою чергу зможе самостійно формувати пропозицію товарів, щоб не витрачати ресурсів і часу на пошук постачальників; молочним фермам із поголів'ям 500–1000 корів і малим фермам, які планують збільшити поголів'я корів, доцільно об'єднуватися і формувати велике замовлення матеріально-технічних ресурсів, що дозволить мінімізувати транспортні витрати за умови доставки більшої партії, одержувати знижки до ціни за більші обсяги закупівлі, організації монтування обладнання та підготовки його до експлуатації тощо; для малих сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств замовлення матеріально-технічних ресурсів доцільно робити через постачальницькі кооперативи або розміщення інформації на сайті регіонального консультаційно-закупівельного центру.

У роботі обґрунтовано універсальний підхід до обчислення показників ефективності закупівель на основі розрахунку економії фінансових ресурсів, який

доцільно використовувати при придбанні однорідних стандартних товарів, що базується на застосуванні комплексного підходу із використанням бальної оцінки, що дозволяє достовірно оцінити ефективність закупівельної діяльності.

Важливе місце в організації матеріально-технічного забезпечення виробництва молока посідають питання економічної доцільності технічної модернізації на основі впровадження нового обладнання та техніки, які є складними і трудомісткими. Вважаємо, що використанню імпорتنих доїльних установок має передувати розрахунок ефективності їх використання з орієнтацією на повне завантаження виробничих потужностей з урахуванням можливого переходу на загальну систему оподаткування, коли величина амортизації буде одним із впливових чинників визначення величини прибутку до оподаткування.

Обґрунтовано, що програма енергозбереження сільськогосподарських підприємств з виробництва молока повинна передбачати не лише технічне переозброєння, реконструкцію та заміну на нове обладнання, але і формування раціональної споживчої поведінки й обґрунтованої політики управління використанням енергетичних ресурсів на всіх етапах виробництва продукції молочного скотарства.

Одним із напрямків забезпечення стійкого розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах розглядається мінімізація негативного впливу екологічних ризиків, що проявляється у забрудненні навколишнього природного середовища, спалахах інфекційних, інвазійних та інших захворювань людей і тварин та ін. Так, у процесі виробництва продукції молочного скотарства здійснюються викиди в навколишнє середовище ентеральної (кишкової) ферментації, обсяги якої за 2011–2018 рр. зросли на 9,4 % в цілому і в 13,6 % у розрахунку на одне підприємство. Дієвим заходом з-поміж інших є зниження техногенного навантаження на навколишнє природне середовище за рахунок обладнання виробничих об'єктів повітроочисних установок.

Виявлено наявність високого рівня ризику в сільгосппідприємствах молочного скотарства внаслідок недотримання науково обґрунтованого підходу до утилізації гною. Встановлено збільшення частки господарств-виробників молока, які не витрачають фінансових ресурсів на утилізацію побічної продукції. Так, лише у 54-х суб'єктів – виробників молока, або 3,3 % від загальної кількості, у структурі загальних витрат передбачено витрати на утилізацію побічної продукції молочного скотарства. Із метою залучення інвестицій сільськогосподарських підприємств – виробників у будівництво об'єктів природоохоронного призначення доцільно виділити в запропонованому регламенті «Виробництво сирого молока і управління якістю та безпекою» розділ «Вимоги до охорони довкілля», в якому має бути чітко зазначено, що при виробництві молока слід суворо дотримувати положень чинних нормативних актів з охорони довкілля.

Проявом технологічного ризику є падіж та вибракування корів з основного стада. Так, рівень падежу великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення – виробниках молока становить до 1 %, а телят – від 3 до 6 %. Однак їх складно оцінити з позицій норм технологічних втрат,

оскільки на державному рівні не затверджено показники норм допустимого падежу сільськогосподарських тварин і птиці.

Спостерігається підвищення ризику погіршення епізоотичної ситуації. Одним із шляхів нейтралізації та мінімізації прояву технологічних ризиків є підвищення біобезпеки тваринницьких комплексів. Основні положення про біобезпеку викладено в запропонованому Технічному регламенті «Виробництво сирого молока і управління якістю та безпекою».

Одним із важливих заходів нівелювання впливу природних і технологічних ризиків розглядається запровадження інструментів страхування сільськогосподарських тварин як різновиду майнового страхування. Основними заходами активізації страхування в молочному скотарстві повинні стати використання різних форм страхування, що припускали як повне, так і часткове відшкодування збитків, а це дозволило б страхувальникові самостійно регулювати рівень витрат на придбання страхового полісу. З метою обмеження збитків страхових компаній у цьому сегменті ринку, необхідно жорстко регламентувати технологію виробництва тваринницької продукції. Ураховуючи загострення епізоотичної ситуації в більшості країн, для визначення страхових ставок пропонується використовувати регіональний індекс падежу, максимальна величина якого не повинна перевищувати епізоотичний поріг.

Основними причинами підвищення собівартості молока протягом останніх кількох років є збільшення вартості матеріальних витрат і витрат на збут унаслідок подорожчання кормів, енергоносіїв та інших ресурсів, що є проявом ринкового ризику. Для визначення впливу факторів продуктивності корів і паритетності цін вхідних матеріальних ресурсів та молока на рентабельність його виробництва побудовано кореляційно-регресійні рівняння залежностей та зроблено такі висновки: підвищення продуктивності корів на 1 кг збільшує рентабельність молока на 0,005 % відносно середніх значень; збільшення індексів паритетності до сукупних витрат, матеріально-технічних витрат і вартості кормів на 1% збільшує рентабельність молока відповідно на 0,3; 0,29 та 0,21 %.

Одним із заходів мінімізації ризику коливання цін на молоко є удосконалення економічних відносин між виробниками і переробниками на основі формування довгострокових партнерських відносин, дотримання умов договору, своєчасного проведення розрахунків, об'єктивного визначення якісних параметрів молока та ін. Доведено, що підвищеним є рівень цього ризику для господарств населення – виробників молока, оскільки економічні відносини характеризуються низкою особливостей: переважають короткострокові відносини, затримка розрахунків за поставлене молоко, відсутність договору на поставку, оцінка якості провадиться не частіше, ніж один раз у місяць. З метою усунення непорозумінь між виробниками і переробниками молока необхідно передбачити в запропонованому Технічному регламенті процедуру ідентифікації та оцінки відповідності якості. Окрім того, з огляду на адаптацію до європейських вимог щодо якості молока необхідно затвердити базові показники білка та жиру на рівні провідних країн.

В умовах, коли основним виробником молока є господарства населення, які реалізують в основному молоко 2-гогатунку, необхідно запровадити перехідний

період до 2031 р., упродовж якого завершити модернізацію тваринницьких комплексів сільськогосподарських підприємств, а на основі товарних і товарно-споживчих господарств населення створити дрібнотоварні господарства та молочні кооперативи.

У п'ятому розділі – **«Удосконалення організаційно-економічних засад забезпечення стійкості підприємств з виробництва молока»** – обґрунтовано пріоритетні напрями розвитку кооперації та інтеграції в молочному скотарстві.

Доведено, що ефективність інтеграційних зв'язків між виробниками і споживачами молокосировини визначається рівнем витрат на збут, величина яких у першу чергу залежить від вибору каналів збуту продукції. Узагальнення результативності існуючих каналів продажу молока сільськогосподарськими підприємствами дало змогу виділити такі: переробка молока на власних переробних потужностях; самостійний продаж на роздрібних ринках; реалізація молокопереробному підприємству; продаж посередникам. На вибір каналів продажу молока середніми і великими сільськогосподарськими підприємствами впливає низка чинників: інвестиційні можливості розвитку власної переробної бази та роздрібної торговельної мережі; сформовані економічні відносини з молокопереробними підприємствами; якість молокосировини, добові обсяги реалізації тощо. При виборі каналу збуту малі господарства корпоративного сектору аграрної економіки враховують такі фактори: обсяги реалізації молока, забезпеченість спеціальним автомобільним транспортом та холодильним обладнанням; наближеність до переробного підприємства та роздрібного ринку. Це створює умови для монополізації закупівельних цін на молокосировину оптовим посередникам, які займаються збиранням молока і доставкою його для переробки на молочні комбінати.

Доведено, що для особистих селянських і малих фермерських господарств, головним чином сімейного типу, найбільш ефективним є продаж молока на переробне підприємство за умови добровільного об'єднання їх усіх сільськогосподарський обслуговуючий кооператив (СОК). Це надасть такі переваги: доступність до дешевих фінансових (кредитних) і матеріальних ресурсів, підвищення рівня закупівельних цін, збільшення самозайнятості населення. До позитивних моментів співпраці із СОКами для переробного підприємства є: гарантія безперебійного надходження сировини, спрощення процедури збирання молока, зменшення кількості постачальників при збільшенні його товарної партії тощо.

Встановлено, що на 1 січня 2019 р. із 1022-х зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в нашій країні функціонує майже вдвічі менша кількість – тільки 613. Однією з вагомих перешкод для розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні нині постає недосконалість законодавчої бази, зокрема, невизначеність статусу таких інституцій, що зумовлює певну неоднозначність в оподаткуванні діяльності СОКів, а також неможливість одержання державної підтримки. Обґрунтовано, що потенційно членами сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів повинні стати ОСГ та малі сімейні фермерські господарства, які утримують не менше ніж три корови,

компактно розташовані, раціональна їх кількість має бути не менше ніж 10–15 господарств.

Доведено, що виробництво високоякісного молока можливе за наявності тісних інтеграційних зв'язків між суб'єктами господарювання товароруху від виробника до споживача шляхом формування територіального молочного кластера.

Кластерну політику регіональних органів управління пропонується реалізовувати на таких принципах, як узгодженість інтересів усіх учасників, взаємозв'язок нормативно-правової бази та організаційно-економічних механізмів; інформаційна відкритість учасників інтеграційної структури; добровільність участі господарюючих суб'єктів в інтегрованих об'єднаннях; рівний доступ учасників до одержання державної підтримки; ефективність розвитку кластерних структур.

У роботі узагальнено принципи, на яких повинна формуватися система контролю якості й безпеки молока у межах функціонування територіального молокопродуктового кластера: гарантія виробництва безпечної для здоров'я споживача продукції; інтегрований підхід до контролю якості та безпеки; відповідальність за безпеку продукції поділяється між усіма суб'єктами, які беруть участь у технологічному процесі виробництва й переробки молока; незалежність і об'єктивність; комплексність; прозорість механізму контролю; єдність методичних підходів щодо проведення контролю. Доведено, що необхідною умовою дієвого контролю якості сировини є використання обладнання сертифікованих лабораторій оцінки якості сільськогосподарської продукції галузевих НДІ та вищих навчальних закладів аграрного профілю.

Стримуючими чинниками трансформації особистих селянських господарств у фермерські визначено низький рівень технічного забезпечення, відсутність джерел інвестицій для придбання техніки та продуктивної худоби, інертність голів ОСГ у впровадженні інноваційних розробок у виробництво та несприйняття ідеї фермерства. Однак створені сімейні фермерські господарства на базі ОСГ у найближчій перспективі будуть не спроможними забезпечити помітного зростання обсягів виробництва продукції молочного скотарства. Обґрунтовано, що з метою прискорення процесу трансформації ОСГ у сільськогосподарські підприємства малих форм господарювання доцільно розробити підпрограму до Державної програми розвитку молочного скотарства України до 2030 року із дієвими методами підтримки на державному та регіональному рівнях.

Одним із напрямів державної підтримки ОСГ, які утримують трьох і більше корів має стати доплата за приріст поголів'я корів у розмірі 50 % від ринкової вартості однієї голови та часткова компенсація на рівні 50 % витрат на зведення будівель і споруд для утримання сільськогосподарських тварин і придбаного племінного поголів'я великої рогатої худоби вітчизняної селекції. Визначено, що саме сімейні ферми можуть стати постачальниками молока високого ґатунку за програмою «Шкільне молоко», що дозволить виробникам сформувати надійні канали збуту продукції. З цією метою необхідно передбачити постачання молока шкільним і дошкільним закладам за рахунок коштів об'єднаної територіальної громади.

З метою формування дієвої системи підтримки сільськогосподарських підприємств-виробників молока за рахунок коштів місцевого і державного бюджетів нами запропоновано здійснити типологізацію сільськогосподарських підприємств – виробників молока за трьома основними групами: малі – з поголів'я до 50 корів; середні – від 51 до 300 корів; великі – понад 300 голів. Доцільно передбачити диференційований підхід до надання державної підтримки для кожної із виділених груп сільгоспвиробників. Так, для малих сільськогосподарських підприємств, які утримують до 50 корів, варто розробити програми підтримки нарощення поголів'я шляхом урегулювання питання щодо подвійного оподаткування господарських операцій з ОСГ по закупівлі теличок. Окрім цього запровадити програму часткової компенсації витрат, пов'язаних із наданням послуг сільськогосподарськими підприємствами по заплідненню корів сім'ям високопродуктивних бугаїв із подальшою закупівлею отриманого приплоду – теличок – суб'єктами підприємницької діяльності у сфері агробізнесу в розмірі 50 %.

Для середніх сільськогосподарських підприємств із поголів'ям 51–300 корів повинні діяти програми компенсації витрат у розмірі 30 % від придбання складної техніки для тваринницьких комплексів і племінних тварин вітчизняної селекції, а також витрат, пов'язаних із будівництвом виробничих споруд і зведенням будівель. Необхідно також скасувати подвійне оподаткування при укладанні договорів з ОСГ на вирощування та відгодівлю сільськогосподарських тварин.

Для великих сільськогосподарських підприємств із поголів'ям понад 300 корів повинні діяти основні програми прямої державної підтримки в розмірі 50 % за придбання складної сільськогосподарської техніки, племінних тварин вітчизняної селекції, а також витрат, пов'язаних із будівництвом виробничих приміщень. З метою досягнення розширеного відтворення поголів'я корів у цій групі господарств доцільно передбачити пільгу щодо обкладання ПДВ та митними зборами при імпорті сільськогосподарських тварин і племінних (генетичних) ресурсів.

Зростання упродовж 2009–2018 рр. обсягів надходження молока на переробку від власних виробничих структур переробних підприємств на 60 % є свідченням формування переробними структурами своєї сировинної бази. Однак такі виробники молока не є суб'єктами державної підтримки, оскільки не мають юридичного статусу «сільськогосподарське підприємство». Обґрунтовано положення про доцільність передбачення дії інструментів державної підтримки для цієї групи підприємств.

Важливе місце у формуванні сприятливого інституціонального середовища для виробників молока відводиться професійним об'єднанням, серед яких проаналізовано діяльність Асоціації виробників молока та Української голштинської асоціації. З метою активізації діяльності саморегулювних організацій у галузі молочного скотарства доцільно збільшити кількість їхніх членів до 2/3 сільськогосподарських підприємств не залежно від рівня концентрації поголів'я корів, активізувати участь таких організацій у формуванні політики державної підтримки, на добровільній основі надавати пропозиції з пріоритетних напрямів науково-дослідних робіт, розробки технічних регламентів, а також реформування системи стандартизації в сільському господарстві.

Доведено, що відродження молочного скотарства потребує координації дій державних органів, тому з цією метою доцільно створити Координаційну раду при Міністерстві розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Такий консультативно-дорадчий орган покликаний сприяти взаємодії представників сільськогосподарських товаровиробників, самоврядних організацій, наукових та освітніх установ з органами державної влади і місцевого самоврядування.

Доведено, що сільськогосподарські підприємства молочного скотарства автоматизовано формують інформацію за такими напрямками: технологічний процес; бухгалтерський облік; племінна справа, однак ці бази розрізнені в більшості суб'єктів господарювання. Серед стримуючих чинників використання автоматизованих систем управління підприємствами молочного скотарства виділено такі, як потреба у фінансових ресурсах на придбання елементів системи управління поголів'ям; залучення кваліфікованих фахівців і проведення спеціального навчання; запровадження безприв'язної системи утримання худоби, щоб одержати максимальний ефект від її дії.

У сільськогосподарських підприємствах, в яких відсутні автоматизовані системи управління поголів'ям сукупність діючих реєстрів первинного обліку застаріла, перевантажена зайвою інформацією та потребує введення додаткових реквізитів, які є елементами управлінського обліку з використанням паперових носіїв. Для них характерні: незначна кількість утримуваних корів (до 50 голів), відсутність автоматизованої системи управління поголів'ям, лабораторного обладнання для визначення якісних параметрів молока тощо. У цій групі господарств системи ведення бухгалтерського, племінного та зоотехнічного обліку не інтегровані в єдину інформаційну систему, що ускладнює аналіз інформації та прийняття на її основі управлінських рішень щодо розвитку в них молочного скотарства, що в цілому зумовлює перехід до використання системи автоматизованого обліку.

У сільськогосподарських підприємствах із поголів'ям до 100 гол. виробничі процеси частково автоматизовані, ведення бухгалтерського обліку здійснюється на основі використання відповідних бухгалтерських програм. Очевидно, що для вирішення проблеми інформаційного забезпечення функціонування молочного скотарства менеджмент цих підприємств може скористатися послугами незалежних експертів. Вважаємо, що для малих господарств корпоративного сектору – виробників продукції молочного скотарства доцільно передбачити надання консультаційної підтримки й наукового супроводу через дорадчі служби, які повинні функціонувати на принципах державно-приватного партнерства на базі аграрних ВНЗ та регіональних НДІ Національної академії аграрних наук України.

Обґрунтовано, щодля інформаційного забезпечення бізнес-процесів у молочному скотарстві доцільно створити інформаційну систему (ІС) «Молочне скотарство», яка сприятиме формуванню методичних і технологічних засад для запровадження єдиної інформаційної системи, що відповідатиме національним і міжнародним вимогам системи ідентифікації та реєстрації великої рогатої худоби, сприятиме розробці запровадженню централізованої загальнодержавної системи реєстрації та ведення бази даних про суб'єктів галузі молочного скотарства.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення важливого наукового завдання щодо обґрунтування засад та інструментів організаційно-економічного забезпечення стійкості сільськогосподарських підприємств молочного скотарства. Проведене наукове дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

1. Стійкий розвиток розглядається як складний динамічний процес переходу соціально-економічної системи з одного якісного стану в інший під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища на основі економічного зростання при зниженні коливання натуральних та вартісних результатів функціонування. Стійкість розвитку виявляється через: позитивну економічну динаміку; фінансову, виробничо-технічну, інноваційно-інвестиційну, маркетингову активність; прозорість і надійність вертикальних, горизонтальних та інших зв'язків підприємства.

Стійкість сільськогосподарського підприємства трактується нами як багатоаспектне поняття, яке характеризує його здатність своєчасно запобігати виникненню небажаних відхилень від визначених стратегічних цілей під впливом екзогенних та ендегенних факторів. Обґрунтовано, що стійкість підприємства забезпечується за умови конкурентоспроможного, екологічно безпечного розширеного відтворення внутрішнього потенціалу і його гнучкої адаптації до змін зовнішнього середовища та інструментів державного регулювання.

2. Система організаційно-економічного забезпечення стійкого розвитку підприємства являє собою сукупність елементів цілеспрямованого й комплексного впливу підсистеми управління на елементи та структуру за сформованого ресурсного потенціалу, що утворюють різні підсистеми регулювання і координування діяльності, а також реалізують відповідні функції, принципи, завдання, методи й інструменти забезпечення економічної, соціальної, екологічної та ризикової стійкості.

Обґрунтовано вибір інструментів організаційно-економічного забезпечення стійкого розвитку підприємства відповідно до організаційних, економічних і мотиваційних блоків, які зумовлюють процеси організації та самоорганізації, що сприяють цілеспрямованому розвитку суб'єкта господарювання у напрямі збереження стійкості функціонування в умовах прояву нестабільності й ризику.

3. Доведено, що стійкий розвиток підприємств молочного скотарства передбачає збереження динамічної рівноваги шляхом раціонального поєднання складових ресурсного потенціалу для досягнення стратегічних цілей, індикаторами якого є зростаючі фінансові-економічні показники, а також наявність програм екологічної та соціальної відповідальності. Систематизовано внутрішні та зовнішні фактори забезпечення стійкого розвитку підприємств молочного скотарства, прояв яких доцільно визначати при обґрунтуванні та прийнятті управлінських рішень.

Забезпечення стійкості функціонування сільськогосподарських підприємств молочного скотарства потребує врахування специфічних особливостей галузі: наявність тривалого відтворювального циклу; низький рівень рентабельності, що

знижує інвестиційну привабливість галузі; менший вихід приплоду в розрахунку на одиницю маточного поголів'я, що вимагає науково обґрунтованої організації відтворення та використання стада; особливості фізіології тварин, що зумовлює недостатній рівень механізації та автоматизації виробничих процесів; технологічне відставання в області зберігання кормів зумовлює істотні втрати їх якості та поживної цінності; необхідність раціонального поєднання молочного скотарства з іншими галузями сільськогосподарського виробництва; висока трудомісткість.

4. Систематизовано методологічні принципи дослідження стійкості сільськогосподарських підприємств з виробництва молока, які згруповано наступним чином: основоположні, загальні, специфічні та інструментальні. Визначення стійкого розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах потребує оцінювання таких складових стійкості, як виробнича, технологічна, маркетингова, фінансова, організаційна та інноваційно-інвестиційна, які характеризують якісно-цільові орієнтири на оперативному, тактичному та стратегічному рівнях. Запропоновано алгоритм комплексної оцінки стійкого розвитку сільськогосподарського підприємства – виробника продукції молочного скотарства, яка всебічно характеризуватиме цей процес із позиції інвестора або стратегічного партнера, а також сільськогосподарського підприємства, за інтегральним показником на основі використання багатомірних порівнянь.

5. Основними статистичними формами обліку стану молочного скотарства є ф. 21, у якій відображається загальний обсяг молока, одержаний від тварин, які утримуються в сільськогосподарських підприємствах, та ф. 50, де наводяться економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств, у тому числі й при виробництві молока. Обґрунтовано необхідність удосконалення статистичного масиву інформації щодо розвитку молочного скотарства за такими напрямками: у ф. 21 доцільно відображати показник валового надою молока від корів, зокрема молочного напрямку продуктивності, їх кількість і продуктивність; запровадити єдиний територіальний принцип при формуванні статистичного масиву даних; узгодити ведення статистичного спостереження (велике, середнє та мале сільськогосподарське підприємство) із Господарським та Податковим кодексами; уточнити обсяги реалізації молока з урахуванням якісних показників; нівелювати відхилення показників ефективності виробництва молока у масиві даних на основі статистичних ваг; створити єдину інформаційну базу племінного молочного скотарства.

6. Характерними особливостями світового виробництва молока є тенденція до нарощення його обсягів. За експертними оцінками, в 2025 р. вони перевищать 1 млрд т і порівняно з 2018 р. зростуть на 241 млн т – до 1059 млн т, або на 29 %, що буде забезпечено підвищенням продуктивності й нарощенням поголів'я корів. Основне виробництво молока упродовж 2011–2018 рр. було сконцентровано в 16 країнах світу, до яких входить і Україна, які у 2018 р. порівняно з 2011 р. збільшили його обсяги на 12,5 %, або 60 % від загального виробництва молока. Встановлено, що забезпечення стійкого розвитку молочного скотарства у провідних країнах світу досягається дієвою державною підтримкою товаровиробників і переробників молока, використанням високопродуктивних порід тварин, запровадженням

інноваційних технологій, використанням державних систем стимулювання споживання молока, виробництвом високоякісної та безпечної продукції.

7. Виявлено стійку тенденцію до зменшення поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах України, в яких у 2019 р. становило 482,1 тис. голів корів молочної продуктивності, що на 19,8 тис. голів менше порівняно із 2018 р. та сільських домогосподарствах, де на 1 січня 2019 р. утримувалося 1661,5 тис. голів, в основному внаслідок погіршення демографічної ситуації у сільській місцевості.

Упродовж 2007–2019 рр. майже у 6 разів збільшено обсяги виробництва молока висококонцентрованими суб'єктами підприємницької діяльності (понад 5000 т), або 20 % суб'єктів підприємницької діяльності виробляють близько 70 % молока, що свідчить про прояв монополізації у його виробництві. З метою формування умов стійкого розвитку молочного скотарства сільськогосподарські підприємства повинні задіяти комплекс інструментів організаційно-економічного забезпечення диференційованого визначення типу стійкості.

8. Розраховано, що у структурі сільськогосподарських підприємств за рівнем стійкості найбільшу частку займають змішані підприємства – майже 70 %, кількість яких скоротилася майже втричі за період аналізу, що свідчить про відсутність умов для конкурентоспроможного розвитку молочного скотарства. Подібна тенденція спостерігається і щодо кількості прибутково стійких сільськогосподарських підприємств, яка зменшилася за досліджуваний період майже вдвічі. У них виявлено збільшення концентрації поголів'я корів, посилення процесів модернізації та технологічного переоснащення виробничих потужностей, що сприяло підвищенню продуктивності на 63,1 %. Обґрунтовано, що у довгостроковій перспективі мають можливість забезпечити конкурентоспроможний розвиток підприємств прибуткової та змішаної груп, за умови підвищення рівня продуктивності корів до 6500–7000 кг. Забезпечення стійкості у групі нестійких сільськогосподарських підприємств можливо за умови підвищення продуктивності та нарощення поголів'я корів на основі реалізації інвестиційних проєктів на принципах державно-приватного партнерства.

9. Стійкі підприємства мають стати пріоритетними у наданні господарюючим суб'єктам державної підтримки з метою розширення їх виробничої бази та забезпечення конкурентоспроможності молочного скотарства. Для групи змішаних сільськогосподарських підприємств доцільно передбачити бюджетне фінансування, особливо за програмами 50 % відшкодування вартості придбаних племінних телиць та вартості об'єктів тваринництва, а також компенсації відсоткових ставок по банківських кредитах.

Розглянуто і доведено необхідність часткової компенсації витрат на створення сімейних ферм на базі ОСГ, які утримують три корови, використовуючи фінансові ресурси державного бюджету та сільських громад, формування обслуговуючої та збутової кооперації, завершення програми ідентифікації сільськогосподарських тварин та інформаційної системи біобезпеки й відповідно їх фінансування, сільського розвитку та формування підприємницьких здібностей. Окрім

того, доцільно розробити технічний регламент «Сире молоко», у якому визначити обов'язкові вимоги до сирого молока та технологічних процесів його виробництва.

10. Основними напрямками забезпечення стійкого розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах визначено збільшення обсягів виробництва молока за рахунок підвищення продуктивності корів, стабілізації та подальшого нарізання поголів'я, реконструкції працюючих ферм, їх модернізації та кращої технічної оснащеності, введення в експлуатацію нових потужностей, поліпшення кормовиробництва, вдосконалення селекційно-племінної роботи, підвищення відтворювальних якостей тварин та ін.

Обґрунтовано, що споживчо-товарні домогосподарства будуть орієнтуватися на задоволення попиту на внутрішньосільському ринку в умовах зменшення поголів'я корів у сільських домогосподарствах, які утримували одну корову. Товарно-споживчі та товарні домогосподарства у перспективі повинні стати основою для розвитку малих суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу шляхом добровільного об'єднання в кооперативи та подальшої концентрації виробничих ресурсів у цій категорії сільськогосподарських товаровиробників.

11. Систематизовано вимоги до організації фінансово-виробничого планування у підприємствах з виробництва молока, яка передбачає: розробку плану продажів на основі визначення прогнозних цін; розробку документа, який регламентує рух поголів'я худоби; розробку плану основних виробничих показників; розрахунок потреби господарства у кормах за всіма групами тварин, а також розрахунок загальної потреби у кожному виді корму; розробку плану заробітної плати основних виробничих працівників; розробку плану собівартості продукції. Це дозволить забезпечити надійність та адаптивність планових показників, а також налагодити контроль за можливою невідповідністю фактичних і планових показників і вносити необхідні корективи.

Доцільно запровадити підхід до планування відтворення стада на основі синхронізації статевої охоти великої рогатої худоби, який на відміну від підходу, що базується на фізіології тварин, передбачає сукупність підготовчих етапів та етапи планування відповідно до розробленого технічного регламенту. За такого підходу буде досягнуто скоординованої взаємодії планово-економічного та зоотехнічного підрозділів підприємства через організовану схему інформаційних потоків у межах встановленого регламенту та контролю за його виконанням; підвищиться достовірність планових показників; забезпечуватиметься рівномірність та збалансованість грошових потоків; оптимізація структури дійного стада з урахуванням зоотехнічних та економічних критеріїв.

12. Удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення як умови стійкого функціонування сільськогосподарських підприємств молочного скотарства має бути зорієнтовано на реалізацію таких завдань: забезпечення необхідними ресурсами в оптимальному обсязі та у визначений час; виконання функцій матеріально-технічного забезпечення з позиції економічної доцільності та ефективності. Запропоновано підходи до управління закупівлями матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами для ведення молочного скотарства на основі використання ІТ-технологій, вибір яких має здійснюватися з

урахуванням специфічних особливостей підприємства через створення власного вебсайту, організації закупівель через постачальницькі кооперативи або розміщення інформації на сайті регіонального консультаційно-закупівельного центру.

Обґрунтовано систему показників ефективності закупівель матеріально-технічних ресурсів на основі розрахунку оптимальних витрат із використанням бальної оцінки, яка дозволяє достовірно визначити ефективність закупівельної діяльності. З-поміж критеріїв відбору товаровиробниками постачальника матеріально-технічних ресурсів виділено якість, своєчасність поставок, період відтермінування платежу, ціну, гарантійний термін обслуговування, вартість експлуатації та ін.

13. Встановлено, що частка енергоносіїв у вартості виробництва молока як енергомісткого процесу, підвищилася до 12–15 %, що вимагає від сільськогосподарських підприємств реалізації заходів з раціонального використання енергетичних ресурсів. Складовими елементами господарств корпоративного сектору аграрної економіки повинні бути: регламентація відповідальності щодо питань енегозбереження та енергоефективності; підвищення кваліфікації персоналу, зайнятого технологічних процесах; формування культури енергоспоживання; підвищення рівня мотивації персоналу; введення посади енергоменеджера; удосконалення системи обліку енергоресурсів; документування та регламентування усіх процедур і процесів, пов'язаних із підвищенням енергоефективності при виробництві молока, та обов'язковим наданням публічного доступу до всього масиву інформації.

З метою підвищення ефективності енергозатрат кормів необхідно запроваджувати методику оцінки рівня витрат кормів у період лактації корів в одиницях виміру чистої енергії лактації, у сухостійний період – на основі обмінної енергії.

14. Важливим напрямком забезпечення стійкості молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах є мінімізація та нейтралізація негативного впливу природних, екологічних, технологічних, ринкових, регуляторних ризиків. Дієвими інструментами ризик-менеджменту розглядаються додержання технологічних вимог виробництва молока, створення комфортних умов утримання худоби, науково обґрунтованої системи відтворення стада, дотримання біобезпеки, використання інтервенційних інструментів, здійснення утилізації побічної продукції, додержання чинних нормативних актів з охорони довкілля тощо.

Однією із складників системи ризик-менеджменту є використання інституту страхування сільськогосподарських тварин. Для широкого запровадження в молочному скотарстві такого інструменту як страхування доцільно передбачити різної форми, з метою повного та часткового відшкодування збитків. Страхову суму можна встановлювати: на кожну тварину, за умови, що вона прийнята на страхування індивідуально; на групи тварин, із зазначенням страхової суми на середньостатистичну тварину кожної групи. Для обмеження збитків страхових компаній необхідно жорстко регламентувати технологію виробництва тваринницької продукції, а для визначення страхових ставок використовувати регіональний індекс падежу худоби.

15. Розвиток кооперації та інтеграції при виробництві й переробці молока розглядається як один із чинників підвищення стійкості сільгоспвиробників, що займаються молочним скотарством. Доведено, що для дрібнотоварних сільгоспвиробників молока найбільш ефективним є продаж молока-сировини на переробне підприємство за умови добровільного об'єднання їх усільськогосподарський обслуговуючий кооператив зі збуту молока. Потенційними членами кооперативу можуть стати товарні та товарно-споживчі ОСГ, що утримують не менше ніж три корови, які компактно розташовані, знаходяться один від одного на відстані 1–2 км, оптимальна їх кількість повинна становити не менше ніж 10–15 господарств.

Доведено, що виробництво високоякісної сировини-молока можливе за умови встановлення тісних інтеграційних зв'язків між суб'єктами господарювання від виробника до кінцевого споживача шляхом створення територіального молочного кластера. У межах кластерної структури запропоновано сформувати інтегровану систему управління якістю та безпекою продукції, що сприятиме створенню галузевої системи моніторингу якості молока, в основу яких покладено комплексну оцінку показників якості та безпеки виробленої продукції, а також факторів, що обумовлюють їх формування.

16. З метою підвищення дієвості системи підтримки здійснено типологізацію сільськогосподарських підприємств та запропоновано диференційовані її форми: для підприємств із поголів'ям корів до 50 голів – програми нарощення поголів'я та підвищення продуктивності на основі урегулювання подвійного оподаткування господарських операцій із господарствами населення по закупівлі теличок, програми часткової компенсації витрат за послугами сільгосппідприємств по заплідненню корів, із подальшою закупівлею отриманого приплоду із 50 % компенсацією; розвиток оренди корів у фізичних осіб – власників ОСГ; для підприємств із поголів'ям корів від 51 до 300 голів – програми компенсації витрат у розмірі 30 % від придбання складної техніки для тваринницьких комплексів, витрат з будівництва та придбання племінних тварин вітчизняної селекції; усунення подвійного оподаткування при укладанні договорів із ОСГ на вирощування та відгодівлю тварин; для підприємств із поголів'ям корів понад 300 голів – програми прямої державної підтримки в розмірі 50 % за придбання складної сільськогосподарської техніки, племінних тварин вітчизняної селекції; зведення виробничих споруд, пільга щодо сплати ПДВ при імпорті сільськогосподарських тварин і племінних (генетичних) ресурсів.

Розглядається за доцільне для ОСГ із поголів'ям трикорові більше передбачити доплати за приріст поголів'я корів у розмірі 50 % від ринкової вартості однієї голови та часткову компенсацію на рівні 50 % витрат на зведення будівель і споруд для утримання худоби та придбаного племінного поголів'я.

17. Визначено складові комплексної системи інформаційно-аналітичного забезпечення, а саме: комп'ютеризовані системи управління виробничими процесами та молочним стадом на рівні сільськогосподарських підприємств; забезпечення наукового супроводу та надання консультаційної підтримки товаровиробникам регіональними центрами, які доцільно створити на базі аграрних

ВНЗ; удосконалення облікової політики підприємства та калькулювання собівартості продукції з урахуванням якості молока та ваги приплоду; розрахунок фактичної собівартості кормів; нарахування амортизації на довгострокові біологічні активи.

Запропоновано створення інформаційної системи (ІС) «Молочне скотарство», яка буде включати в себе такі інформаційні ресурси: реєстр власників сільськогосподарських тварин; реєстр сільськогосподарських тварин (стад); реєстр засобів ідентифікації. Ця система дасть змогу дотримувати методичних технологічних засад запровадження єдиної інформаційної системи, що відповідає національним і міжнародним вимогам системи ідентифікації та реєстрації великої рогатої худоби, сприятиме розробці й запровадженню централізованої загальнодержавної системи реєстрації та ведення даних про суб'єктів галузі, що дасть можливість сформувати технологічний базис для організації електронних механізмів відстеження руху продукції тваринного походження.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Даниленко А. С., Варченко О. М., Радько В. І. Світовий та вітчизняний досвід регулювання ринку молока. Біла Церква, 2012. 236 с. (10,7 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: проаналізовано нормативно-правове забезпечення оцінки якості молока).
2. Ilchuk M. M., Konoval I. A., Radko V. I. Competitiveness of cattle breeding products increase. Vienna, Austria : "East West", 2017. 294p. (13,4 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: здійснено оцінку конкурентоспроможності продукції молочного скотарства на зовнішніх ринках).
3. Радько В. І. Підвищення стійкості виробників продукції молочного скотарства: теорія, діагностика та функціональне забезпечення. Київ, 2018. 384 с. (17,4 друк. арк.).

Статті в наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

4. Радько В. І. Економічна ефективність удосконалення годівлі корів у молочному скотарстві. Науковий вісник НУБіП України. 2009. № 141. С.260–263. (0,33 друк. арк.).
5. Радько В. І. Формування пропозиції на ринку молока в США. Вісник Хмельницького національного університету. 2009. № 6. Т.2. С.169–173. (0,36 друк. арк.).
6. Радько В. І. Розвиток виробництва молока в країнах Європейського Союзу. Науковий вісник НУБіП України. 2010. № 154. Частина друга. С.247–252. (0,35 друк. арк.).
7. Радько В. І. Тенденції розвитку виробництва молока в Україні. Економіка АПК. 2010. № 11(193). С.24–28 (0,34 друк. арк.).
8. Радько В. І. Виробництво молока в Україні та його економічна ефективність. Аграрна економіка. 2010. № 1-2. Т. 3. С. 27–31. (0,34 друк. арк.).

9. Радько В. І. Виробництво молока в Україні та його економічна ефективність. Аграрна економіка. 2010. № 1–2. Т. 3. С. 27–31. (0,33 друк. арк.).

10. Радько В. І. Якість молока та її вплив на економічну ефективність виробництва. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 6. Т.1. С. 276–280. (0,34 друк. арк.).

11. Радько В. І. Основні тенденції розвитку виробництва молока в сучасних умовах. Науковий вісник НУБіП України. 2011. № 163. Частина 3. С.97–101. (0,33 друк. арк.).

12. Радько В. І. Окупність витрат на годівлю у тваринництві. Науковий вісник НУБіП України. 2011. № 168. Частина 1. С.80–85. (0,36 друк. арк.).

13. Радько В. І. Сучасні аспекти розвитку виробництва яловичини. Науковий вісник НУБіП України. 2012. № 177. Частина 1. С.306–311. (0,35 друк. арк.).

14. Радько В. І. Передумови ефективного розвитку виробництва молока в Україні. Вісник Хмельницького національного університету. 2012. № 5. Т. 2. С.248–253. (0,34 друк. арк.).

15. Радько В. І. Сучасні аспекти розвитку виробництва яловичини в Україні. Економіка та управління АПК. 2012. Вип.8(95). С.127–131. (0,33 друк. арк.).

16. Радько В. І. Трансформація структури виробництва молока в сучасних умовах. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. 2013. Вип.1(6). Т. 1. С. 223–227. (0,35 друк. арк.).

17. Радько В. І. Заготівля молочної сировини в сучасних умовах розвитку АПК. Економіка та управління АПК. 2013. Вип.10(102). С.127–131. (0,35 друк. арк.).

18. Радько В. І., Ільчук М. М. Адаптація виробників молока України до європейських вимог. Біоресурси і природокористування. 2013. Т.5, № 5-6. С.129–137. (0,34 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: розкрито нормативне забезпечення якості молока в Україні та країнах ЄС).

19. Радько В. І., Маршалок М. С., Андросович І. І. Економічні аспекти розвитку кооперації у молочному скотарстві. Збірник наукових праць ТДАУ (економічні науки). 2013. № 2(22), Т.1. С.200–206. (0,36 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: запропоновано модель сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу).

20. Радько В. І., Андросович І. І. Цінова ситуація на ринку молочної сировини в Україні. Науковий вісник НУБіП України. 2013. Вип. 181. Ч.2. С.273–278. (0,34 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: наукове обґрунтування підходів до запровадження державного регулювання на ринку молока).

21. Радько В. І. Економічна ефективність виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами України. Науковий вісник НУБіП України. 2013. Вип.181.Ч.6. С.186–191. (0,35 друк. арк.).

22. Радько В.І., Андросович І.І. Перспективи розвитку виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент», 2013. Вип. 4(55). С.47–51. (0,34 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: обґрунтовано перспективи виробництва молока в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки).

23. Радько В. І., Шуст О. А. Організаційно-економічні засади функціонування м'ясного скотарства в Україні. Економіка АПК. 2014. № 6. С.10–15. (0,35 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: здійснено оцінку стану виробництва м'яса великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах).

24. Радько В. І., Гура А. М. Проблеми формування інфраструктури ринку м'ясного скотарства в Україні. Економіка та управління АПК. 2014. № 1(111). С.99–103. (0,35 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: запропоновано нормативно-правове забезпечення функціонування ринків живої худоби).

25. Радько В. І. Організаційно-економічні засади відтворення стада корів у сільськогосподарських підприємствах. Вісник аграрної науки. 2014. № 5. С.65–70. (0,35 друк. арк.).

26. Радько В. І. Підвищення ефективності виробництва молока в агропідприємствах. Вісник аграрної науки. 2014. № 4. С.68–73. (0,36 друк. арк.).

27. Радько В. І. Сутність економічної категорії «ефективність» виробництва та її особливості у молочному скотарстві. Економіка та управління АПК. 2014. № 2(115). С.105–109. (0,34 друк. арк.).

28. Радько В. І., Свиноус І. В., Іванова Л. С. Проблеми підвищення прибутковості виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України. Економіст. 2014. № 6. С.61–63 (0,37 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: здійснено аналіз ефективності виробництва молока в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки).

29. Радько В. І., Ільчук М. М. Development of cooperative relations of private milk producers. Біоресурси і природокористування. 2015. №1-2. С.130–136. (0,37 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: здійснено аналіз сучасного стану кооперативних відносин при виробництві молока в господарствах населення).

30. Радько В. І., Свиноус І. В. Організаційно-економічні засади відтворення дійного стада в сільськогосподарських підприємствах України. Агросвіт. 2015. № 23. С. 13–16. (0,36 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: запропоновано практичні рекомендації по відтворення стада корів у господарствах корпоративного сектору аграрної економіки).

31. Радько В. І., Свиноус І. В. Методичні підходи до визначення ефективності інтенсифікації молочного скотарства. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 23. С. 53–57. (0,37 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: запропоновано методичні рекомендації щодо підвищення ефективності інноваційних проєктів в молочному скотарстві).

32. Радько В. І., Микитюк Д. М. Організаційні засади формування інформаційно-аналітичного забезпечення управління ефективністю виробництва молока. Інноваційна економіка 2015. № 4(59). С.274–278. (0,36 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: здійснено аналіз формування інформаційного масиву даних про стан молочного скотарства).

33. Радько В. І., Микитюк Д. М. Організаційно-економічні засади інтеграції дрібних сільськогосподарських товаровиробників – виробників молока. Сталий розвиток економіки. 2015. № 4(29). С.209–213. (0,36 друк. арк.). (Особистий внесок

здобувача: здійснено оцінку сучасного стану виробництва молока в особистих селянських господарствах).

34. Радько В. І., Сальман І. Ю. Основні тенденції розвитку світового ринку молока та молокопродуктів та місце України в ньому. Агросвіт. 2015. № 21. С. 8–11. (0,35 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: розкрито перспективи розвитку світового ринку молока до 2030 р.).

35. Радько В. І., Микитюк Д. М. Теоретичні підходи до оцінки ефективності виробництва продукції в молочному скотарстві. Інноваційна економіка. 2015. №5. С. 130-135. (0,35 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: здійснено оцінку сучасного стану виробництва молока в Україні).

36. Радько В. І., Коробова Н. М. Розвиток виробництва молока в умовах глобалізації. Ефективна економіка. 2015. № 11. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4532> (0,35 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: здійснено аналіз виробництва молока у провідних країнах світу).

37. Радько В. І. Поглиблення спеціалізації та концентрації як чинник інтенсифікації виробництва молока. Економіка та держава. 2015. № 12. С. 13–16. (0,34 друк. арк.).

38. Радько В. І., Свиноус І. В., Микитюк Д. М. Якість як основа підвищення ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. Вісник аграрної науки. 2016. №1. С. 61–65. (0,37 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: запропоновано заходи за підвищення якості виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах).

39. Радько В. І., Бідула П. П. Підвищення якості молокосировини – основа нарощення експортного потенціалу молокопереробних підприємств України. Агросвіт. 2017. № 23. С. 45–49. (0,36 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: здійснено аналіз нормативно-правового забезпечення контролю якості молока в Україні).

40. Радько В. І. Концептуальні підходи до діагностики стійкості сільськогосподарських підприємств-виробників молока. Сталий розвиток економіки. 2018. № 4. С.53–59. (0,37 друк. арк.).

41. Радько В. І. Теоретико-методичні підходи до трактування категорії «економічна стійкість». Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2018. № 3 (38). С.23–35. (0,36 друк. арк.).

42. Радько В. І. Економічні аспекти енергоефективності в молочному скотарстві сільськогосподарських підприємств України. Економіка та управління АПК. 2019. № 1. С. 65–75. (0,41 друк. арк.).

43. Радько В. І., Свиноус І. В. Information and analytical ensuring of dairy farming sustainable development in agricultural enterprises. Економіка та управління АПК. 2020. № 1. С. 65–75. (0,37 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: здійснено оцінку формування статистичної звітності виробниками молока в Україні).

Публікації у наукових виданнях іноземних держав:

44. Varchenko O. M., Radko V. I., Rudych O. O., Svynous I. V., Tkachenko K. V. Risks of dairy farming in Ukraine and ways of their minimization and neutralization Agricultural science and practice. 2019. 6 (1), P. 41-59. (0,42 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: запропоновано авторську класифікацію ризиків у молочному скотарстві).

45. Radko V. I., Varchenko O. M., Svynous I. V., Herasymenko I. O., Ivanova L. S. Strategies For Promoting Sustainable Development Of Dairy Cattle Breeding in Agricultural Enterprises Of Ukraine Int. J. Manag. Bus. Res. Jan 2019. 9 (1), P. 73-90. (0,44 друк. арк.). (Особистий внесок здобувача: запропоновано методи державної підтримки сільськогосподарських підприємств – виробників молока).

Матеріали науково-практичних конференцій:

46. Радько В. І. Розвиток світового виробництва молока: зб. статей міжнародної школи-семінару «Теорія і практика інноваційно-консультаційної діяльності (Київ, 3-5 лютого, 2010). Київ: Вид. центр НУБіП України, 2010. С. 128–132. (0,02 друк. арк.)

47. Радько В. І. Современные аспекты производства молока в Украине. VII Международная научно-практическая конференция: «Устойчивое развитие экономики: состояние, проблемы, перспективы» (Пинск, 18 октября 2013). Пинск: Полесский государственный университет, Беларусь. 2013. С.62–64. (0,02 друк. арк.)

48. Радько В. І. Организационно-экономические аспекты производства качественной молочной продукции в Украине. Актуальные вопросы экономических наук: сб. материалов XXXIII Международной научно-практической конференции / под общ. ред. С.С. Чернова (Новосибирск, 22 марта 2013 г.) Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2013. С.196–200. (0,01 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Радько В. І. Організаційно-економічне забезпечення стійкості виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Білоцерківський національний аграрний університет, [Міністерство освіти і науки України], Біла Церква, 2020.

Дисертаційне дослідження присвячене аналізу та забезпеченню стійкості виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах. Запропонований авторський підхід до трактування понять стійкості та стійкого розвитку сільськогосподарського підприємства. Узагальнено існуючі методичні підходи до оцінки економічної стійкості виробництва в сільськогосподарських підприємствах та особистих селянських господарствах з доповненням відповідної системи показників. Проаналізовано сучасний стан розвитку молочного скотарства в Україні. Здійснено оцінку впливу державної підтримки на стійкість сільськогосподарських підприємств – виробників молока та запропоновано шляхи її

удосконалення з урахуванням посилення ролі місцевих органів влади у формуванні та розподілі фінансових ресурсів.

Розкрито роль самоврядних організацій в забезпеченні економічної стійкості сільськогосподарських виробників молока та розроблено заходи з посилення їх ролі в розвитку молочного скотарства України.

Запропоновано комплекс організаційно-економічних напрямів підвищення економічної стійкості виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення з метою визначення стратегій їх адаптації до змін середовища функціонування.

Ключові слова: стійкість, стійкий розвиток, сільськогосподарське підприємство, молочне скотарство, якість, ефективність.

АННОТАЦИЯ

Радько В. И. Организационно-экономическое обеспечение устойчивости производства молока в сельскохозяйственных предприятиях. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Белоцерковский национальный аграрный университет, [Министерство образования и науки Украины], Белая Церковь, 2020.

Диссертационное исследование посвящено анализу и обеспечению устойчивости производства молока в сельскохозяйственных предприятиях. Предложен авторский подход к трактованию понятий устойчивости и устойчивого развития сельскохозяйственного предприятия – производителя молока. Обобщены существующие методические подходы к оценке экономической устойчивости производства в сельскохозяйственных предприятиях и личных крестьянских хозяйствах с дополнением соответствующей системы показателей. Проанализировано современное состояние развития молочного скотоводства в Украине. Осуществлена оценка влияния государственной поддержки на устойчивость сельскохозяйственных предприятий – производителей молока и предложены пути ее совершенствования с учетом усиления роли местных органов власти в формировании и распределении финансовых ресурсов.

Раскрыта роль профессиональных организаций в обеспечении экономической устойчивости сельскохозяйственных производителей молока и предложены мероприятия по усилению их роли в развитии молочного скотоводства Украины.

Предложен комплекс организационно-экономических направлений повышения экономической устойчивости производства молока в сельскохозяйственных предприятиях и хозяйствах населения с целью определения стратегий их адаптации к изменениям среды функционирования.

Ключевые слова: устойчивость, устойчивое развитие, сельскохозяйственное предприятие, молочное скотоводство, качество, эффективность.

SUMMARY

Radko V. Organizational and economic ensuring of milk production sustainability in agricultural enterprises. – Qualifying scientific work on the manuscript.

Dissertation for the degree of doctor of economic sciences in specialty 08.00.04 – economics and management of enterprises (by types of economic activity). – Bila Tserkva National Agrarian University, [Ministry of Education and Science of Ukraine], Bila Tserkva, 2020.

The dissertation research is devoted to the analysis and maintenance of milk production stability. The author's approach to the interpretation of the concepts of sustainability and sustainable development of agricultural enterprises is proposed. The sustainable development of an agricultural enterprise is based on a combination of economic development with environmental safety, which contributes to social development and global evolutionism. The existing methodological approaches to assessing the economic sustainability of production in agricultural enterprises and private households are generalized and the relevant system of indicators is supplemented. It is advisable to use multidimensional comparisons to determine a comprehensive sustainable development assessment of an agricultural enterprise on an integrated basis. The advantages of such approach are in the possibilities to obtain regression models of the enterprise's sustainable development integrated assessments with the parameters of high degree of reliability.

The comparative assessment of the domestic and the EU countries legislation done in the research allows to establish the existence of differences in the definition of the statistic survey's subject. The subject of agricultural statistics is "agricultural ownership" in most developed countries, which is characterized by the following parameters: agricultural production, a single, separate, both technically and economically productive entity. In domestic practice this category includes legal entities – business entities in the agribusiness, and doesn't include private households.

The analysis of the current state of dairy cattle breeding development in Ukraine is carried out. It is substantiated state financing necessity of measures to transform private households, which keep three or more cows, into small agribusiness entities, the development of service cooperatives, the completion of the program of identification of agricultural animals, the creation of information database, as well as the development of appropriate legislation.

In order to improve the pedigree and productive peculiarities of cattle kept in private households, public administration and local governments should establish cooperation between agricultural enterprises and households in livestock breeding.

A set of organizational and economic directions of milk production economic sustainability increase in agricultural enterprises and households is proposed in order to determine the strategies for their adaptation to changes in the operating environment.

Measures to increase the level of production culture, the innovative solutions use, the standardized use of living and tangible labor are proposed, which will help to increase the sustainability of agricultural enterprises – producers of dairy products.

The need to introduce certain requirements for feeding cows in the Technical Regulation "Raw milk production and quality and safety management" is substantiated. In particular, feed for cows must meet the animals energy need to create conditions for the production of milk by the animal and to ensure its viability as a living organism. It is expedient to allocate in a separate paragraph of this regulation requirements to workers, in particular, the personnel involved in technological operations of raw milk production should have the appropriate qualification and observe rules of labor protection in dairy cattle breeding.

The principles for formation of the system of milk quality and safety control in the territorial dairy cluster are generalized: a guarantee of safe production for the consumer health; integrated approach to quality and safety control; responsibility for product safety is shared between all entities involved in the technological process of milk production and processing; independence and objectivity; complexity; transparency of the control mechanism; unity of methodological approaches to control. It is proved that a necessary condition for effective quality control of raw materials is the use of equipment of certified laboratories of industrial scientific and research institutes and higher educational institutions of agricultural profile to assess the agricultural products quality.

Key words: sustainability, sustainable development, agricultural enterprise, dairy farming, quality, efficiency.

Підп. до друку 04.06.2020 р. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9. Тираж 100 пр. Зам. 421.

Видавництво: ТОВ «СІК ГРУП Україна»
04053, м. Київ, вул. Артема, 33-Б (Літ. А)
Моб.: +38(050)384 18 66

(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавництва, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 4488 від 15.02.2013 р.)